

Яковець Ірина,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділом дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Автухов Костянтин,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Таволжанський Олексій,

кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ВИПРАВЛЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ЧЕРЕЗ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Розглядаються можливості кримінального покарання позитивно вплинути на поведінку правопорушників на стадії його виконання. Проводиться аналіз існуючих поглядів на визначення виправлення особи, його основні засоби, зокрема, соціально-виховна робота із засудженими. Окреслюються основні цілі та завдання діяльності персоналу органів і установ виконання покарань щодо впливу на особистість засуджених. Okремо вивчається сучасний стан процесу соціальної адаптації осіб, які відбули кримінальні покарання, виділяються проблемні моменти та надаються пропозиції щодо їх подолання.

Ключові слова: засуджений, кримінальні покарання, виконання покарань, виправлення, соціально-виховна робота, соціальна адаптація, цілі покарання, звільнені від відбування покарання.

Аннотация. Рассматриваются возможности уголовного наказания положительно влиять на поведение правонарушителей на стадии его исполнения. Проводится анализ существующих взглядов на установление исправления лица, его основные сред-

ства, в частности, социально-воспитательная работа с осужденными. Определяются основные цели и задачи деятельности персонала органов и учреждений исполнения наказаний относительно воздействия на личность осужденных. Отдельно рассматривается современное состояние процесса социальной адаптации лиц, отбывших уголовные наказания, выделяются проблемные моменты и даются предложения по их преодолению.

Ключевые слова: осужденный, уголовные наказания, исполнение наказаний, исправление, социально-воспитательная работа, социальная адаптация, цели наказания, освобожденные от отбывания наказания.

Summary. The opportunities of criminal penalties' positive impact on the behavior of offenders at the moment of commitment have been considered. The analysis of existing positions for defining the correction of a person, its main instruments, namely, social educative activities with the convicts has been carried out. The main goals and objectives of penal institutions and organisations staff members have been outlined. The current social adaption state of people who had served a criminal sentence has been studied separately, the problems have been highlighted and the suggestions for improvement have been proposed.

Key words: convict, criminal penalties, penal, corrections, social and educative activities, social adaptation, objectives of penalties, exempt from punishment.

Вступ

Застосовуючи кримінальне покарання, і законодавець, і правозастосувач, і суспільство в цілому зазвичай розраховують на те, що у кінцевому підсумку поведінка правопорушника наблизиться до певного зразка, взірця та не становитиме більше загрози для охоронюваних законом інтересів. Іншими словами, особа, що відбула кримінальне покарання в ідеалі не повинна вчиняти більше нових злочинів та інших правопорушень.

Саме тому у науковій літературі та практиці доволі поширеною є думка, що головною метою процесу виконання кримінальних покарань є забезпечення досягнення цілей, визначених у ст. 50 КК України: більшість фахівців називають цілями діяльності ДКВС України саме забезпечення досягнення цілей покарання. Приміром, одні автори вказують, що завданнями політики у сфері виконання кримінальних покарань (яка зазвичай ототожнюється з діяльністю ДКВС України) є у першу чергу забезпечення реалізації кримінальної відповідальності і досягнення цілей, визначених у ст. 1 КК України (забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам) та цілей покарання, закріплених у ст. 50 цього Кодексу (кари, виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами) [444, с. 174]. У інших джерелах міститься посилення на те, що головна мета діяльності органів та установ ДКВС України полягає в забезпеченні умов виконання кримінального покарання, що має стати не лише карою, але сприяти виправленню та перевихованню засуджених. Тому перед органами та установами виконання покарань відповідно до їхнього призначення ставиться чотири основні завдання: виконання вироку суду, забезпе-

чення процесу виправлення засуджених; спеціальне і загальне попередження (превенція). Кожне з вказаних завдань має самостійне значення, а всі разом вони розкривають зміст процесу виконання кримінального покарання [27].

Тримаючи курс на забезпечення досягнення зазначених цілей і завдань, Україні щороку витрачає на сферу кримінальної юстиції значну частину бюджету країни. За великим рахунком, правоохоронна, судова, тюремна системи – це величезний монстр, який зжирає значну частину доходів та податків, що збираються в країні. Однак рівень рецидивної злочинності так і залишається високим, на нього не впливають ані здійснені витрати, ані запроваджувані реформи та удосконалення законодавства, що створює враження, нібито боротьба зі злочинністю проводиться заради самої цієї боротьби. Водночас доволі часто, намагаючись побороти злочинність шляхом застосування найсуворіших кримінальних покарань, ми фактично створюємо умови, за яких «народжуються» особи, що не спроможні взагалі інтегруватися у суспільство, тобто, отримуємо значно «гірший продукт», ніж до початку відбування покарання.

Означена проблема неодноразово констатувалась дослідниками різних країн. Приміром, Н. Крісті у своїй роботі «Боротьба зі злочинністю як індустрія. Вперед до ГУЛАГу західного зразка?» розглянув сучасну боротьбу зі злочинністю як неадекватний і небезпечний спосіб вирішення таких головних проблем сучасного індустріального суспільства, як нерівномірний розподіл багатства та нерівний доступ до оплачуваної роботи. Індустрія боротьби зі злочинністю стала механізмом вирішення цих проблем. Вона є сьогодні джерелом роботи і прибутку, так само як і забезпечує контроль над потенційними джерелами соціальних потрясінь. У підсумку це призвело Н. Крісті до висновку, що побоюватися треба не стільки злочинності, скільки наслідків боротьби з нею [1].

Однак, якщо каральне спрямування кримінальної політики держави та існуючі підходи до реалізації процесу виконання кримінальних покарань не призводять до бажаних результатів у видів безпеки суспільства та громадян, то виникає ряд закономірних питань: то які ж завдання можуть бути реально досягнуті? Що слід та чого не слід очікувати від діяльності відповідних суб'єктів та кримінального покарання у цілому? Як наблизити бажаний результат до реальності, забезпечивши виправлення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення? Як видається, ключовими аспектами, на які має бути звернута увага дослідників при пошуку відповідей, є забезпечення досягнення виправлення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, та, відповідно, формам і методам роботи з такими особами. Саме ці проблеми у загальному виді й будуть розглянуті нами.

§1. Виправлення засуджених як мета кримінального покарання та процесу виконання кримінальних покарань

Виправлення особи є міжгалузєвою категорією, що застосовується як у кримінальному, так і у кримінально-виконавчому праві. Однак, єдине його визначення надане лише у ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі –

КВК України): під виправленням засудженого розуміється процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. Термін «процес» (від лат. *processus* – просування) означає рух уперед, послідовну зміну станів, стадій розвитку; сукупність послідовних дій з метою досягнення якогось результату. Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що психологи знайомі з багатьма концепціями становлення особистості і звикли до того, що позитивні зміни в особистості полягають лише в деякому покращенні, коли недоліки все рівно лишаються. Майже ніхто не прагне психологічними засобами переробити людину на ідеал, на досконалість [2, с. 53].

Ми можемо припустити, що виправлення як мета кримінальної відповідальності полягає у реальній зміні особистості, тоді як виправлення як мета конкретного покарання – це лише зміна поведінки особи, можливо, навіть і без суттєвих змін особистості, бо з точки зору розуміння виправлення, визначеного у Кримінальному кодексі України (далі – КК України), загалом неважливо, чому особа не вчиняє більше злочинів – чи то є острах перед покаранням, чи це викликане зміною свідомості або іншими факторами. КК визначає як мету лише юридичне виправлення, тоді як КВК України розуміє його значно глибше. Тобто мету процесу реалізації такого правового інституту, як покарання, намагаються на рівні закону зробити глибшою та ширшою, ніж мета цього інституту загалом. У цьому й полягає одна з основних проблем для ефективного виконання покарання.

Не існує в сучасних умовах й чіткої процедури та критеріїв оцінки виправлення засуджених. Оцінка ступеня виправлення засуджених є відображенням аксіологічних поглядів у кримінально-виконавчому та інших галузях права, на основі яких пізнання спрямованості особистості засудженого можна вважати таким, що будується на системі соціально значимих цінностей, тобто на певній сукупності критеріїв (останні являють собою ознаки, на підставі яких здійснюється оцінка, це засіб, мірило, підстави оцінки). Як справедливо зазначає Ю. О. Демидов, оцінка – це реакція суб'єкта на ціннісні відносини [3, с. 14]. Звідси доцільним видається твердження, що основу процесу оцінки ступеня виправлення засудженого як певної логічної операції становить аксіологічна інтерпретація явищ, подій чи дій. Тому використання в ході такої оцінки системи завчасно визначених критеріїв є ціннісним ставленням відповідного суб'єкта оцінювання до процесу виправлення засудженого, а сама оцінка з філософської точки зору – це і є аксіологічний підхід до проблеми виправлення. Таким чином, ціннісне (аксіологічне) ставлення до проблеми оцінки виправлення засуджених має бути заснованим не на інтуїтивному та виключно суб'єктивному ставленні суб'єкта оцінювання до критеріїв такої оцінки, а на об'єктивному, всебічному та повному знанні їх змісту.

Тож за якими ознаками й критеріями (ознаками) можна встановити виправлення засудженого, особливо враховуючи зроблений нами висновок про не-

можливість визначення останнього з правової точки зору? Над цією проблемою протягом багатьох десятиліть працювали науковці та практичні працівники, наукою й практикою вироблені різноманітні підходи до визначення ступеня виправлення засуджених, але жоден із них не визнаний дієвим та універсальним. Переважна більшість учених у галузі як кримінального, так і кримінально-виконавчого права постійно наголошували на необхідності розробки чітких критеріїв оцінки виправлення засуджених та його показників [4, с. 15–30; 5–10], проте зазвичай до їх числа відносять переважно сумлінну поведінку та ставлення до праці і навчання, намагаючись надати визначення цим поняттям.

На основі наукових напрацювань Державна пенітенціарна служба України (далі – ДптСУ) в Методичних рекомендаціях до складання характеристик на засуджених указувала, що не можна вважати сумлінною поведінкою лише формальний факт відсутності у засудженого не знятих або накладених заходів стягнення, оскільки дотримання вимог режиму відбування покарання є обов'язком засудженого. У цьому документі також наголошується, що слід відрізнити від сумлінної поведінки пристосування засуджених до вимог адміністрації установи з метою отримання пільг або уникнення покарання, у той час як реальна поведінка свідчить про негативну спрямованість особистості або виконання засудженим вимог режиму можливо тільки під контролем з боку адміністрації установи. Сумлінне ставлення до праці – це чесне та повне виконання засудженим своїх трудових обов'язків, покращення кількісних та якісних показників роботи, підвищення робітничої кваліфікації, бережливе ставлення до обладнання та інструментів, суворе дотримання правил техніки безпеки тощо. Сумлінне ставлення до праці передбачає прагнення засудженого до перевиконання встановлених норм виробітку або зразкового виконання робіт, відшкодування збитків, заподіяних злочином, та надання матеріальної допомоги сім'ї або виплати аліментів. При оцінці ставлення до праці слід ураховувати також виконання засудженим робіт по благоустрою місць позбавлення волі без оплати праці [11, с. 14].

Із викладеного формулювання доволі складно провести оцінку виправлення засуджених, оскільки у когось із них, приміром, може не бути родини і тому надання їй матеріальної допомоги не відбуватиметься. Засуджений може не зразково виконувати роботу через те, що вона не відповідає наявній у нього кваліфікації або через інші об'єктивні обставини. На нашу думку, головна проблема у визначенні критеріїв виправлення полягає в тому, що науковці намагалися поєднати поняття, що взагалі не можуть бути поєднані. З одного боку, виправлення зазвичай розглядається як якісна зміна особистості засудженого, його потенціальна можливість та готовність до змін, так би мовити, внутрішній (психологічний) стан засудженого [12, с. 190–198]. При цьому при оцінці ступеня виправлення пропонується враховувати, що особистість засудженого, як і будь-якої іншої людини, перебуває у постійній динаміці [13, с. 196].

У гуманітарних науках, рівень розвитку яких, як гадають, припускає переважно якісне вимірювання нефізичних властивостей на номінальних і порядкових шкалах, певного поширення набула розроблена С. Стівенсом й удосконалювана потім П. Суплесом і Дж. Зінесом, Г. Осиповим і Е. Андреевим, Ю. Толстовою, К. Беркою та іншими вченими [14–18] репрезентаційна теорія вимірювання, яка базується на формальних операціях приписування чисел емпіричним властивостям об'єктів і яку, на наше переконання, не можна вважати цілком коректною. Але досягнення у розв'язанні проблем вимірювання пов'язані переважно з вимірюванням кількісних, а не якісних змін. По суті, проблему вимірювання порядкових величин не розв'язано. І це перша складність, що заважає розробити вичерпні та об'єктивні критерії для оцінки виправлення засуджених.

Процесу оцінки виправлення засуджених мають бути властиві й особливі методи його практичної реалізації. З філософських позицій метод – це спосіб побудування й обґрунтування системи філософського знання; сукупність прийомів та операцій практичного та теоретичного освоєння діяльності [19, с. 364]. Відносно нашого дослідження метод оцінки ступеня виправлення розуміється нами як такий, що застосовується в ході оцінки, сукупність прийомів і способів пізнання та дослідження позитивних (негативних) змін у цьому процесі та фіксації їх через систему спеціальних показників. Щодо останніх, то, як справедливо визначив Ф. Р. Сундуоров, установити такі критерії – означає знайти «точку відліку» при вимірюванні дієвості відповідного явища, при цьому як вимірники ефективності можуть виступати ті чи інші фактори реальної дійсності [20, с. 65].

Незважаючи на те, що питання методів оцінки ступеня виправлення засуджених у науці кримінально-виконавчого права залишаються практично недослідженими, аналіз існуючих публікацій дозволяє вести мову про існування їх двох основних видів: перший являє собою кількісну оцінку, а його сутність полягає в тому, що оцінка показників виправлення побудована на системі завчасно визначених бальних відміток. Проте при використанні методу кількісних оцінок, незважаючи на його наочність, проведення оцінки із закріпленням за кожною ознакою та показником відповідного числового еквіваленту може призвести до формалізації цієї складної процедури, до невиправданих суджень, коли не будуть враховуватись численні окремі особливості того чи іншого засудженого.

Інший метод заснований на якісній оцінці, що, на відміну від кількісної, не має на увазі використання бальних одиниць. Проте при проведенні оцінки виправлення засуджених такий вид вимірювання значно ускладнюється у зв'язку з неможливістю (принаймні на даному етапі розвитку науки кримінально-виконавчого права) виділення еталонів – чітко фіксованого «зразка» засудженого, який досяг певного ступеня виправлення. Як ми вже вказували, для того щоб виступати в ролі критерію оцінки виправлення, обрана властивість (якість, ознака) даного об'єкта повинна відповідати певним вимогам: а) вона має піддаватися оцінці у будь-яких кількісних одиницях виміру; б) між вимірю-

ванням цієї властивості (якості, ознаки) та зміною цільової властивості (якості, ознаки) об'єкта, що є предметом даної діяльності, повинен бути достатньо стійкий та помітний зв'язок (кореляція), що може бути оцінений певними алгоритмами; в) використання її як критерію оцінки по можливості має бути простим, не вимагати застосування складних методів; г) властивість (якість, ознака) має бути чіткою та не допускати двозначного тлумачення. А з метою досягнення максимальної об'єктивності до критеріїв оцінки виправлення необхідно пред'являти ряд вимог, основними з яких є: відповідність критерію цілям оцінки ступеня виправлення засуджених; його обґрунтованість; вимірюваність; порівнянність; узгодженість; комплексність; об'єктивність; оперативність та несуперечливість [21, с. 16–18].

Проте жоден із зазначених видів оцінки не може бути дотриманий: зміни в особистості погано піддаються кількісному вимірюванню; вони також потребують дуже складного вивчення, що робить складним і процес оцінки; властивості особистості практично ніколи не відрізняються чіткістю та недвозначністю тлумачення. Як справедливо зазначає М. В. Романов, такі елементи виправлення, як позитивні зміни, що повинні відбутися в особистості засудженого, а також готовність до самокерованої правослужняної поведінки не можуть бути регламентовані нормативними актами. Ці елементи перевіряються і мають цінність саме в соціальній та психологічній площинах. Позитивні зміни в особистості засудженого – це психологічна категорія, а готовність до правослужняної самокерованої поведінки має сенс у соціальному аспекті [12, с. 190–198]. З цих же підстав не можуть бути впроваджені й інші методи безеталонної оцінки.

У юридичній літературі, а також джерелах з психології, педагогіки висловлюються сумніви в об'єктивності критеріїв виправлення, посилаючись на те, що вони не можуть з необхідною точністю встановити як факт виправлення, так і факт становлення засудженого на шлях виправлення. Наприклад, Е.Т. Борисов указує, що зразкова поведінка і сумлінне ставлення до праці можуть бути не тільки результатом виправлення засудженого, а й формою пристосування засудженого, який не виправився [22, с. 5]. Такої думки також дотримуються 84,2 % практичних працівників установ виконання покарань. В. М. Глазкова вважає, що висновок про виправлення засудженого може бути зроблений тільки на підставі глибокого вивчення його особистості в цілому [23, с. 45–48].

Названа позиція авторів повністю кореспондує нашій думці. 45,5 % опитаних нами практичних працівників органів та установ виконання покарань вважають, що основними показниками становлення на шлях виправлення мають бути відсутність стягнень протягом останніх шести місяців та сумлінне ставлення до праці та навчання; 15,8 % вважають, що достатньо відсутності стягнень протягом останніх шести місяців; 34,7 % опитаних до такого показника віднесли сумлінне ставлення до праці, навчання; решта 4 % вважають основними інші показники. Отже, 34,7 % опитаних допускають наявність стягнень у засуджених протягом останніх шести місяців перед звільненням, а головним

критерієм вважають сумлінне ставлення до праці. Безумовно, важко зрозуміти, наскільки засуджений відвертий у своїх вчинках і якою мірою вони відображають його дійсні наміри та мету. Однак незважаючи на це, принцип індивідуалізації покарання не порушується, оскільки теорія кримінального права виходить із положення, відповідно до якого людину «судять» за її вчинки, а не за її думки. Поведінка є практично єдиним критерієм, за яким оцінюється ступінь відповідності дій людини вимогам, що пред'являються до неї з боку суспільства, і рівень готовності особи вести із цим суспільством конструктивний діалог.

Яким же чином нині намагаються проводити оцінку ступеня виправлення? Актами нормативного характеру, в яких зроблено спробу хоча б приблизно окреслити єдині підходи до визначення ступеня виправлення засуджених, є Методичні рекомендації щодо організації роботи, пов'язаної із застосуванням до осіб, позбавлених волі, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, Методичні рекомендації з організації роботи, пов'язаної із забезпеченням прогресивної системи відбування покарання в установах виконання покарань, та Методичні рекомендації по складанню характеристик на засуджених, розроблені фахівцями ДПтСУ [11; 24]. Згідно із цими рекомендаціями найвищий ступінь виправлення засудженого («засуджений довів своє виправлення») передбачає такі зміни в поведінці та його особистості, які дають підстави вважати, що засуджений у разі звільнення спроможний свідомо дотримуватись соціальних норм життя у суспільстві та не має установок на повернення до злочинної діяльності. При цьому основними критеріями виправлення є сумлінна (зразкова) поведінка і сумлінне ставлення до праці. Сумлінна поведінка засудженого – це свідоме і безперечне дотримання режиму відбування покарання та обов'язків, установлених правилами внутрішнього розпорядку установи, виконання законних вимог адміністрації. Сумлінна поведінка передбачає не тільки наявність у засудженого заохочень, але й те, що засуджений подає позитивний приклад для поведінки іншим засудженим. Про критерії визначення наявності або відсутності названих обставин у рекомендаціях не йдеться.

Аналізуючи існуючі критерії оцінки виправлення, наведені в Методичних рекомендаціях з організації роботи, пов'язаної із забезпеченням прогресивної системи відбування покарання в установах виконання покарань, доцільно зазначити, що ані чинне законодавство, ані рекомендації не роз'яснюють, як саме оцінювати поведінку засудженого за визначеними показниками; вони дають лише загальне уявлення про моменти, які необхідно врахувати. Тому на практиці оцінка зводиться до простої констатації обставин. Існуючі критерії, якими керується адміністрація установи виконання покарань, є такими:

- 1) визнання засудженим своєї вини у вчиненому злочині та щире каєття. Якщо на момент засудження людина не розкаялась – це вважається негативним фактором. При цьому жодним чином не враховується, що з нашим національним станом системи правосуддя далеко не всі вирoki винесено із дотриманням принципів законності та обґрунтованості. І чи

- можна у такому випадку вважати визнання вини позитивним моментом? Видається, що аж ніяк. Крім того, переважна більшість засуджених розкаюються у вчиненому злочині з метою пом'якшити відповідальність, а щирість таких покаянь ніяк не перевіряється;
- 2) недопущення протягом року порушень установленого порядку відбуквання покарань або дострокове зняття раніше накладеного стягнення, після чого минуло не менше шести місяців. Цей критерій також є суто формальним, оскільки не завжди відсутність стягнень (а рівно – їх наявність) свідчить про позитивні (чи негативні) зміни особистості. Це може бути реакція на дії адміністрації установи, прояв «слабини» характеру або взагалі звичайне «пристосування»;
 - 3) відмова від негативних зв'язків із кримінальним оточенням та впливу злочинної моралі; прийняття письмового зобов'язання про правослужняну поведінку. На нашу думку, цей показник ні про що не свідчить: яким чином, перебуваючи в місцях позбавлення волі, можна підтвердити реальність такої відмови та правдивість зобов'язання? Складається враження, що таким чином адміністрація УВП, навпаки, створює умови для виховання засуджених в дусі злочинних традицій, намагаючись «поставити до себе на службу» злочинні поняття;
 - 4) добросовісна та чесна праця, виконання норм виробітку та прагнення до отримання або підвищення професійного та освітнього рівня, наявність *робітничої* професії, кваліфікація. Необхідність оцінки саме цих показників може бути реальною тільки у випадку, коли в колонії створені умови для підвищення (отримання кваліфікації), а також умови для обрання різних видів праці. У нинішньому викладенні право засуджених на вільне обрання діяльності з невідомих причин обмежується виключно робітничими напрямками. Відносно норм виробітку – теж спірне питання, бо практика свідчить про їх не виправдану недосяжність, а також про відсутність належних умов для праці;
 - 5) ступінь суспільної небезпечності засудженого зазвичай оцінюється виключно за тяжкістю вчиненого злочину відповідно до ст. 12 КК України і тому також є суто формальним. Не завжди особи, що були засуджені за тяжкі чи особливо тяжкі злочини, є більш небезпечними, ніж ті, хто вчинив менш тяжкі їх різновиди. Ступінь суспільної небезпеки – це комплексний показник, який має встановлюватись на підставі сукупності даних про особу, вчинене діяння (включаючи і його мотиви), поведінку тощо. Але на практиці цього не робиться, тому даний критерій залишається формальним;
 - 6) наміри засудженого на подальше відбуття покарання, можливість самостійно дотримуватись вимог режиму в умовах ізоляції та обмеженого нагляду. Ця інформація, як правило, встановлюється у ході бесіди із засудженим і тому в переважній більшості випадків відповідає очікуванням адміністрації установи (у разі перспективи позитивних змін у всіх засуджених – плани теж позитивні та навпаки);

- 7) наявність даних, які свідчать про можливість або наміри вчинення втечі. Має встановлюватись даними про перебування у розшуку під час слідства, минуле дезертирство зі Збройних Сил тощо. Спірний критерій, оскільки не враховує обставини та підстави оголошення особи в розшук, який може бути спричинений аж ніяк не переховуванням особи, а, приміром, відсутністю даних про її нове місце проживання, виїзд з інших поважних обставин з місця проживання. Для адміністрації найбільш переконливим аргументом є саме відмітка про розшук або її відсутність;
- 8) ступінь алкогольної, наркотичної чи токсикологічної залежності. Вельми неясний показник через відсутність критеріїв визначення такого ступеня та його впливу на оцінку виправлення;
- 9) стан здоров'я та працездатність засудженого. Оскільки правила тлумачення цього показника не наведені у жодному документі, на практиці трапляються випадки відмов у заміні невідбутої частини покарання більш м'яким або умовно-дострокового звільнення через наявність у засудженого хвороби, у тому числі й невиліковної (ВІЛ, СНІД, туберкульоз тощо). На нашу думку, такий підхід є неприпустимим;
- 10) соціальне оточення засудженого, сімейний стан та родинні зв'язки. Безумовно, ці обставини мають ураховуватись, але необхідно визначити алгоритм цього. Відсутність рідних не може бути фактором, який стає на перешкоді поліпшенню становища засудженого. Водночас ця інформація лише надає уявлення про можливу адаптацію після звільнення, але ж ніяк не про ступінь виправлення;
- 11) віддаленість дільниці соціальної реабілітації від місця проживання засудженого та вірогідність впливу цього фактора на його поведінку. Даний показник нині ніяк не оцінюється, можливо, через висновок практиків щодо його сумнівної цінності, оскільки він жодним чином не впливає на виправлення особи.

Отож, нормативне регулювання та практика оцінки ступеня виправлення особи потребують удосконалення та приведення у відповідність до реалій сьогодення, як і безпосередньо процедура розгляду й подання до суду матеріалів на засуджених.

Аналіз показує, що наведені критерії, незважаючи на їхню уявну розгалуженість, не відповідають висунутим до них вимогам, зокрема: вони не можуть бути виміряні у будь-яких кількісних одиницях виміру; між названими характеристиками поведінки засудженого не завжди спостерігається достатньо стійкий та помітний зв'язок; використання їх як критерію оцінки не є простим; деякі з них не вирізняються узгодженістю та об'єктивністю. Так, майже у всіх установах (за невеликим винятком) характеристики на засуджених, які подаються на розгляд, складаються за однією формою (шаблоном) та не містять чіткої та концентрованої інформації про поведінку особи. До речі, зразки різноманітних формулювань, які можуть застосовуватись у характеристиках, наведені у Методичних рекомендаціях по складанню характеристик на засуджених, що накладає певний штамп на оцінку виправлення конкретного засудженого.

У деяких випадках у цих документах лише констатуються обставини, що мають значення для розв'язання того чи іншого питання, без аналізу причин їх виникнення. Індивідуальні програми, що повинні максимально відображати процес виправлення, ведуться формально. Переважна більшість, умовно кажучи, «виховних» заходів зводиться до однієї-двох бесід на рік. Рекомендації психолога установи, що мають практично визначальне значення для оцінки ступеня виправлення особи через психологічний підхід до цього інституту, закріплені у ст. 6 КВК України, зазвичай є стислою характеристикою темпераменту особи, роздрукованою на комп'ютері та долученою до програми. Навіть у тих випадках, коли психолог усе ж таки надає ті чи інші пропозиції, вони, як правило, жодним чином не враховуються у практиці роботи із засудженим (принаймні це ніяк не відображається у програмі).

З наведеного випливає, що об'єктивно оцінити ступінь виправлення особи, а тим більше чітко визначити критерії такої оцінки при виконанні покарання, узагалі неможливо. Тому основну увагу персоналу органів і установ виконання покарань, інших інституцій, залучених до цього процесу, слід зосереджувати на створенні умов, за яких засуджені мали б можливість самостійної зміни свого ставлення до життя, отримання необхідних навичок для повернення в суспільство. Останнє забезпечується й завдяки ефективній організації соціально-виховної роботи з особами, що відбувають кримінальне покарання.

§ 2. Мета і завдання соціально-виховної роботи із засудженими

Соціально-виховна робота із засудженими – це цілеспрямована професійна діяльність відповідних суб'єктів, яка полягає у здійсненні зовнішнього впливу на поведінку засудженого з метою її подальшої позитивної зміни. Саме тому ціла низка напрямів діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань цілком залежить від якості та ефективності її практичного провадження. Перш за все від рівня соціально-виховної роботи залежить підтримання належного режиму в колонії, що, у свою чергу, безпосередньо стосується стану безпеки в установі. Виходячи з положень доктрини кримінально-виконавчого права, такий спосіб виправлення та ресоціалізації, як суспільно корисна праця, у значній мірі виступає в ролі одного з інструментів соціально-виховного впливу на засуджених. До них із впевненістю можна віднести організоване в установах виконання покарань загальноосвітнє і професійне навчання та громадський вплив. Отже, фактично серед усіх засобів виправлення і ресоціалізації, зазначених у ч. 3 ст. 6 КВК України, саме соціально-виховна робота із засудженими є тим стрижневим елементом, для реалізації якого організовується інша діяльність.

Як показує аналіз положень КВК України, законодавець намагався створити підґрунтя для впровадження соціально-виховної роботи, передбачивши класифікацію засуджених, диференціацію порядку виконання позбавлення волі. Натомість брак ґрунтовних розробок стосовно сутності та порядку органі-

зації соціально-виховної роботи призводить до різного розуміння змісту та мети цієї діяльності практичними працівниками, що є одним із чинників, які обумовлюють низьку ефективність соціально-виховної роботи.

Одним із ключових питань, що постає при дослідженні проблеми соціально-виховної роботи із засудженими, є визначення її мети. Як справедливо вказує О. Л. Караман, в основі визначення мети будь-якої діяльності лежить технологія цілепокладання. Цілепокладання – фундаментальне поняття в теорії діяльності. По-перше, цілепокладання – це процес вибору й реального визначення цілі (мети), яка є ідеальним образом майбутнього результату діяльності. У зв'язку з цим цілепокладання виконує низку важливих методологічних і методичних функцій та завдань, оскільки виступає як реальний інтегратор різних дій у системі «мета – засоби досягнення – результат конкретного виду діяльності». По-друге, цілепокладання зумовлює алгоритм, який визначає порядок й основні вимоги до результату діяльності. Мета – це поняття, яке виражає ідеальне уявлення про результат діяльності. Будь-яку діяльність можна трактувати як процес досягнення мети. По-третє, центральною проблемою процедури цілепокладання є не тільки формулювання мети, а й оптимальних засобів її досягнення. Мета без засобів її досягнення – це лише абстрактний проект, мрія, що не має реальної опори в самій дійсності [25, с. 128–129].

Соціально-виховна робота із засудженим, як ми вже відмічали, є діяльністю соціальною, оскільки здійснюється людьми та заради людей, людина є її суб'єктом та об'єктом, вона формулює цілі діяльності, визначає засоби їх досягнення, оцінює ступінь досягнутого. А будь-яка людська діяльність є за своєю природою багатоцільовою: ані окрема людина, ані соціальна організація не можуть обмежитись якоюсь однією метою. Саме тому і на особистісному, і на колективному рівні ми маємо справу з ієрархією цілей. Вони можуть відрізнятися за суб'єктом реалізації, значимістю, ступенем директивності, рівнем реалізації тощо, проте завжди пов'язані з наявністю певної ієрархії.

Аналіз положень КВК України доводить, що мета і завдання соціально-виховної роботи на нормативному рівні чітко не визначені, а наявні наукові публікації, як правило, обмежуються при розгляді цього питання цитуванням ст. 123 КВК України, за якою соціально-виховна робота спрямована на формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів.

Нами було проведено опитування персоналу установ виконання покарань з різних регіонів України, у процесі якого респондентам запропоновано визначити мету соціально-виховної роботи із засудженими, здатність досягти поставлених цілей, а також найбільш ефективні засоби виправлення та ресоціалізації засуджених. Отримані результати показали невідповідність між законодавчими положеннями про цілі та значення соціально-виховної роботи та практич-

ним їх розумінням. Стосовно засуджених, які виступають об'єктами, то їх сприйняття цієї діяльності взагалі є негативним.

Так, із числа охоплених анкетуванням працівників установ виконання покарань переважна більшість (97 %) вказали, що соціально-виховна робота має своїм завданням виправлення та ресоціалізацію засуджених, лише 3 % не дали відповіді на це запитання. Але подібна одностайність, на наш погляд, свідчить аж ніяк не про чітке розуміння покладених завдань, а виключно про знання окремих вихідних положень чинного законодавства. Наприклад, 82 % персоналу стверджують про спроможність соціально-виховної роботи забезпечити виправлення засудженого (7 % – не дали відповіді, 5 % – негативно відповіли на це запитання), при цьому 79 % вказали, що вважають ефективними засобами виправлення і ресоціалізації лише працю та режим; відповідаючи на запитання про співвідношення соціальної та виховної роботи (лише 12 % відзначили соціально-виховну роботу; 9 % – послалися на релігійний вплив, стан відносин у родині, участь громадськості тощо). Стверджуючи про недоцільність збільшення обсягу соціальної роботи з одночасним скороченням роботи виховної (на це вказали 68 % персоналу), до числа найвагомійших заходів, що повинні проводитися із засудженими, працівники віднесли¹: отримання загальної та середньо-спеціальної освіти (56 %); допомогу у вирішенні цивільно-правових питань (47 %); підтримку соціальних зв'язків (42 %); вирішення питання працевлаштування після звільнення (38 %); моральне виховання (32 %); надання допомоги щодо оформлення паспортів, груп інвалідності, пенсій (32 %); проведення індивідуальної роботи із засудженими (28 %); організація культурно-масових і спортивних заходів (25 %); робота із самодіяльними організаціями (17 %). Тобто фактично перевага надається тим видам діяльності, що входять до змісту соціальної роботи із засудженими у її розумінні як певного виду допомоги та сприяння.

У свою чергу відповіді засуджених дають підстави для висновку, що соціально-виховна робота в колоніях або не проводиться взагалі, або утримувані в установах не відрізняють її від негативних елементів режиму та ставляться відповідним чином. Так, на запитання: чи здатна соціально-виховна робота сприяти виправленню й ресоціалізації, 72 % засуджених відповіли – «ні». Це не виявилось значною несподіванкою, особливо з урахуванням того факту, що 79 % таких осіб вважають себе особами, що виправлення взагалі не потребують. На відміну від персоналу, що надає перевагу індивідуальній роботі із засудженими, для останніх найбільш відчутним у 63 % випадків виявився саме громадський вплив, 88 % респондентів визначили, що виховна робота в установі проводиться виключно у групових формах, при цьому не запам'ятали нічого із соціально-виховної роботи 81 % засуджених, 11 % – визначили один-два масові заходи, 8 % – не змогли відповісти на запитання.

¹ *Примітка:* Респонденти мали можливість обрати декілька варіантів відповідей.

За підсумками анкетування можемо стверджувати, що цільова орієнтація соціально-виховної роботи залишається незрозумілою як для засуджених, так і для персоналу установ виконання покарань, що у свою чергу робить неможливим правильне орієнтування практичної діяльності. Стосовно засуджених, то їх викривлене ставлення до роботи, що з ними проводиться, завчасно прирікає її на невдачу.

То якими ж є основні цілі та завдання соціально-виховної роботи в установах виконання покарань? У попередніх підрозділах нами вже певною мірою висвітлені існуючі в науці погляди на цю проблему. І в цілому ми підтримуємо тезу, що ці цілі повинні підпорядковуватись загальним цілям покарання та процесу його виконання, а точніше – забезпечувати їх досягнення. Саме закріплення у ст. 50 КК України та ст. 6 КВК України положень про виправлення і ресоціалізацію засуджених, як видається, й стало підґрунтям для їх визнання метою розглядуваного інституту. Як додаткове обґрунтування виступає норма ст. 123 КВК України, за якою соціально-виховна робота являє собою діяльність для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених. Однак наведені положення жодним чином не свідчать про обов'язковість виправлення та, тим більше, ресоціалізації засуджених вже у процесі виконання-відбування покарання.

На думку А. В. Скіць, досягнення непростих задекларованих завдань виправлення та ресоціалізації засуджених можливе за умови здійснення системного, цілеспрямованого та правильно організованого впливу. Основним засобом та механізмом здійснення такого впливу, на думку автора, є соціально-виховна робота [26, с. 127]. Основним, проте не єдиним. Тобто не сама по собі соціально-виховна робота, а система різноманітних заходів має забезпечити досягнення цілей виправлення та ресоціалізації засуджених.

При цьому базуючись на думці щодо неспівпадання цілей кримінального покарання та процесу його виконання, можемо припустити, що так само не можуть збігатися цілі кримінального покарання, процесу його виконання та мета соціально-виховної роботи із засудженими. Якщо навіть погодитись, що виправлення та ресоціалізація мають відбутися у процесі виконання покарання, то досягти цього можна не лише за рахунок соціально-виховної роботи, тут вимагається застосування комплексу різних заходів та засобів. Отже, соціально-виховна робота не може мати на меті однозначне досягнення зміни особистості, її основна мета – створити умови для таких змін. Оскільки термін «виправлення» КВК України тлумачить як процес позитивних змін, які відбуваються в особистості засудженого та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки, то досягнення цієї мети можливе за рахунок сукупності заходів виправлення, до складу яких входить і виховання. Саме виховання, а не виховна робота проводяться для формування морально-духовної життєво компетентної особистості, яка успішно самореалізується в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал. Виховна мета є спільною для всіх ланок системи виховання та є критерієм ефективності виховного процесу [27]. Ви-

правлення та ресоціалізація засуджених виступають абстрактними цілями соціально-виховної роботи, досягнення яких припускається, однак не повинне вимагатися.

Як ми вже зазначали, соціально-виховна робота є лише окремим елементом виховання, обмеженим виключно зовнішнім впливом на особу. Натомість з огляду на підкорення процесу виконання кримінальних покарань його загальним цілям, можемо стверджувати, що соціально-виховна робота повинна створювати умови як для подальшого досягнення мети виправлення й ресоціалізації засудженого, так і цілей виховання.

Наведений підхід у поєднанні з положеннями ст. 123 КВК України може призвести до думки, що необхідним результатом соціально-виховної роботи із засудженими є зміна мотивації, проте для його ефективної реалізації слід спершу визначитись з обсягом та глибиною змін, що можуть бути досягнуті у процесі виконання покарання, оскільки саме це і дозволить окреслити межі завдань соціально-виховної роботи. Яким же чином слід підходити до розв'язання вказаної проблеми? Перш за все слід мати на увазі, що у педагогіці та психології вказується на існування двох видів мотивації: екстринсивної (обумовленої зовнішніми умовами та обставинами) та інтринсивної (внутрішніми, пов'язаними з особистісними диспозиціями: мотивами, потребами, установками, інтересами, прагненнями, бажаннями). Якщо розглядати подані вище основні компоненти мотивації, то можна визначити, що внутрішньо поведінка мотивується в основному мотивами, потребами та інтересами людини, а зовнішньо – за допомогою різного типу стимулів, а також є результатом дії ситуативних факторів. Для пояснення зовнішньої мотивації ще у 1960 р. було уведено поняття «поведінкове поле», що не залежить від індивіда, а його своєрідність обмежує поведінку людини формами, що відповідають даному місцю та часу [28, с. 8]. Установа виконання покарань і є таким «поведінковим полем», а існуючі в процесі виконання покарання можливості та шанси виступають в ролі можливостей реалізації бажаних видів діяльності засудженими. При цьому наявні відмінності у способах здійснення та цілях діяльності можуть бути стабілізовані саме завдяки соціально-виховній роботі із засудженими, що полягає, на нашу думку, у здійсненні саме зовнішнього впливу на поведінку засудженого.

Безперечно, зміни у зовнішній мотивації значно впливають на її внутрішні складові, оскільки потреби людини залежать у тому числі й від оточення, а також змінюються разом із ним. Ця залежність проявляється в кількох видах: референтна залежність виявляється тоді, коли людина не замислюючись переймає установки, норми поведінки, спосіб життя з метою стати подібним до певної референтної для неї групи – тут спрацьовує механізм наслідування. Інформаційна залежність виникає у випадках, коли людина не має необхідної інформації, і тому змушена некритично використовувати інформацію, отриману від людини, яку вважає найбільш інформованою. Владна залежність – це залежність індивіда від людини, що наділена соціальними повноваженнями чи

має високий авторитет. Таким чином, мотивація може мати значний тиск ззовні і набувати зовнішньо організованого характеру [28].

Перебування людини в умовах позбавлення волі зумовлює існування усіх названих видів залежності: засуджений поміщується до певної групи, зобов'язаної підкорюватись встановленим в чинному законодавстві правилам поведінки, доступ до отримання інформації у нього обмежений та залежить як від персоналу, так і від самих засуджених та інших осіб, які потраплять в установу за певних умов. Особа також підпадає під владну залежність від персоналу установ виконання покарань. Обмеження незалежності проявляється у звуженні можливостей спілкування засуджених із певним колом осіб, а також у необхідності пристосовувати свої акти поведінки до вимог режиму, підкорятися персоналу колонії. Щоправда, життя в суспільстві завжди припускає необхідність дотримання встановлених правил поведінки. Однак у місцях позбавлення волі має місце більша залежність засуджених порівняно з життям в умовах вільного співжиття. Правила режиму позбавлення волі, побудовані з розрахунку на те, щоб поставити засудженого у певні межі поведінки, через реалізацію яких і повинні досягатися цілі покарання. Самостійність суджень і вчинків засуджених обмежується і їх оточенням, зокрема, персоналом установи, але позитивний результат від наведених впливів матиме місце лише у разі, якщо залежність буде здійснюватись саме від останнього та матиме позитивну спрямованість, а не від інших, зокрема, негативно спрямованих засуджених.

При цьому мотивація все одно завжди є внутрішньо обумовленою, тобто базується на внутрішній мотивації, однак залежить від зовнішніх впливів. Обставини, умови, ситуації мають значення для мотивації тільки тоді, коли стають значущими для людини, для задоволення потреби, бажання. Зовнішня мотивація (стимули, ситуації тощо) іноді може впливати на поведінку людини, не змінюючи внутрішню мотивацію, а лише активізувавши її. І дійсно, при достатньому впливі та тривалості тиску акти, що вчиняються спочатку завдяки мотиваційній дії покарань та нагород, у подальшому виконуються вже без їх тиску, за звичкою, та, навпаки, утримання або терпіння якогось акту спочатку можливе лише завдяки санкціям, потім робиться «нормальною звичкою» та виконується спонтанно.

Водночас у соціальній психології доведено, що жодні зовнішні впливи самі по собі не можуть спричинити активність людини. Розвиток особистості у взаємодії із соціумом є процесом, коли при відображенні, ціннісному відношенні та засвоєнні соціального досвіду здійснюється перехід від абстрактної можливості володіти соціальним статусом до реальної можливості й перетворення останньої в регулятор соціального процесу, в дійсність як результат, як сукупність усіх реалізованих можливостей, наданих людині [30]. Таким чином, упроваджуваний у ході соціально-виховної роботи зовнішній вплив не спроможний стовідсотково забезпечити бажану зміну засудженого, з огляду на що зосередження на досягненні завідомо абстрактного та нереального завдання спричи-

няє ускладнення у проведенні практичної діяльності. Отже, реально досяжною метою соціально-виховної роботи може виступати зміна лише зовнішньої складової мотивації. Досягнення такого результату стане однією з основних передумов для формування життєвих компетентностей, виправлення й ресоціалізації в майбутньому. Внутрішні зміни, безперечно, також можуть наставати, але це буде результат не лише цілеспрямованої соціально-виховної роботи, а й застосування комплексу інших засобів виправлення та заходів.

З урахуванням викладеного, кінцевим результатом, бажаною реальною метою соціально-виховної роботи має стати створення необхідних умов для формування життєвих (людських) компетенцій² засудженого, бажання та можливості діяти у конкретній життєвій ситуації відповідно до власних цінностей, ставлень та переконань, що відповідають позитивним цінностям суспільства. Це, до речі, цілком відповідає й нормам KBK України стосовно спрямування³ соціально-виховної роботи саме на формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів. Інакше кажучи, соціально-виховна робота проводиться у визначеному напрямі, проте сформованість названих складових не є кінцевою метою саме розглядуваного виду діяльності.

За загальним правилом слово «створити» означає «зробити існуючим, виробити, заснувати» [31, с. 676], а «умова» – це явище, яке формує причину або створює можливість її дії, і цей зв'язок з наслідком обумовлений [32, с. 441]. Функціональний зв'язок явищ полягає в тому, що зміна одних явищ спричиняє зміну інших. Умова виконує роль каталізатора процесу: без наявності необхідних умов не настане і наслідок [33, с. 93–94]. За визначенням, наведеним у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, «формувати» означає «надавати чому-небудь певної форми, вигляду, існування, створювати, надаючи якоїсь структури організації, форми; організовувати, створювати що-небудь» [34, с. 1544]. Тут також знаходимо трактування поняття «форма» – тип, будова, спосіб організації чого-небудь, зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом. З філософської точки зору «форма» – це

¹ Компетентність у перекладі з латинської означає коло питань, у яких людина добре обізнана, має знання та досвід. При цьому поняття «компетенції та компетентності» значно ширші за поняття «знання, уміння, навички», тому що охоплюють: спрямованість особистості (мотивацію); здібності особистості до подолання стереотипів, відчуття проблеми, прояв принциповості, гнучкості мислення; характер особистості – самостійність, цілеспрямованість, вольові якості.

² Спрямовувати, окрім свого безпосереднього значення (скеровувати рух автомашини, літака, човна тощо), використовується у переносному значенні: надавати потрібного напрямку діяльності, вчинкам, розмові і т. ін.; зосереджувати зусилля, енергію, здібності на чомусь.

спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз [34, с. 1543]. Виходячи з цього, форма – це зовнішнє вираження суті, порядку організації та структури, а формування – діяльність, спрямована на створення цієї структури.

Звідси, наявність у засудженого прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів виступає бажаним вираженням (формою) внутрішніх змін засудженого, а її формування означає запровадження та застосування у процесі виконання покарання певного набору явищ, здатних забезпечити зазначені зміни. Інакше кажучи, внаслідок проведення соціально-виховної роботи у засудженого повинно сформуватися прагнення до певної моделі соціально значущої поведінки. При цьому перелічені в законі ознаки, як-от: заняття суспільно корисною діяльністю; сумлінне ставлення до праці; дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки; потреба у підвищенні загальноосвітнього і культурного рівнів, – фактично являють собою базові риси соціально-професійної компетентності людини, умови для формування яких і повинні бути створені в результаті проведення соціально-виховної роботи. Тобто одним із пріоритетних напрямів побудови сучасної системи соціально-виховної роботи із засудженими повинен стати аксіологічний (ціннісно-орієнтований) підхід, у контексті якого саме особистість зі здатністю самовизначення розглядається як загальнолюдська та професійна цінність [35, с. 92].

Необхідно звернути увагу на дещо звужене тлумачення законодавцем основних компетенцій, які необхідно сформувати у засуджених. О. В. Хуторський до ключових ознак соціально адаптованої людини відносить ціннісно-смыслову, загальнокультурну, навчально-пізнавальну, інформаційну, комунікативну, соціально-трудова та особистісну компетенції [36, с. 55–56; 37]. Окремі фахівці пропонують вирізняти компетенції за сферами, переконуючи, що до структури основних компетенцій мають входити: а) компетентність у сфері самостійної пізнавальної діяльності, заснована на засвоєнні способів набуття знань з різних джерел інформації; б) компетентність у сфері цивільно-громадської діяльності (виконання ролі громадянина, виборця, споживача тощо); в) компетентність у сфері соціально-трудова діяльності (у тому числі вміння аналізувати ситуацію на ринку праці, оцінювати свої професійні можливості, орієнтуватися у нормах та етиці професійних відносин, навички самоорганізації тощо); г) компетентність у побутовій сфері (включаючи аспекти власного здоров'я, сімейного буття тощо); д) компетентність у сфері культурно-дозвільної діяльності (включаючи обрання шляхів та способів використання вільного часу, культурного та духовного збагачення особистості тощо) [38].

Подібні компетенції виділяються й іншими фахівцями. У Раді Європи було проголошено п'ять базових компетентностей: політична і соціокультурна, комунікативна, інформативна і компетентність, яка передбачає здатність онов-

лювати знання відповідно до умов, що змінюються [38, с. 32–46]. Натомість зі змісту ст. 123 КВК України випливає, що формування у засуджених певних позитивних змін, по суті, обмежується лише такими компетенціями: 1) у сфері соціально-трудової діяльності (прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці); 2) частково у сфері цивільно-громадської діяльності (дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки); 3) у сфері самостійної пізнавальної діяльності (потреба у підвищенні загальноосвітнього і культурного рівнів).

На нашу думку, подібний підхід законодавця не є цілком виправданим. У кримінології доведено, що людину як особу формує вся сукупність матеріальних, політичних, ідеологічних, правових, моральних, побутових, сімейних, культурних та інших відносин, які складають зміст суспільного буття, і їх відображення в суспільній свідомості. Водночас на формування конкретної людини впливає й індивідуальне буття, його власний життєвий досвід, історія життя, яка обумовлена конкретним змістом тих зв'язків і відносин, що складаються у трудовому, навчальному колективах, сім'ї.

Майже половина засуджених в колоніях (47 %) вважають наявні в них побутові умови мінімальними, серед осіб у кримінально-виконавчих інспекціях (далі – КВІ) таких лише 20 %; на нормальність побутових умов вказали 70 % засуджених у КВІ та 49 % – у колоніях, визнали свої побутові умови незадовільними лише 4 % осіб в колоніях та 3 % у КВІ. В умовах позбавлення волі засуджені виявляють більш позитивне ставлення до розвитку власних інтересів або нахилів. На відміну від більшості осіб у КВІ (яких виявилось 80 %), лише 11 % засуджених до позбавлення волі зацікавлені у занятті розвиваючою і корисною діяльністю, але не мають для цього можливостей. При цьому 64 % засуджених до позбавлення волі визнають, що здатні самостійно організувати позитивне дозвілля, беруть участь у корисній діяльності та мають позитивні інтереси. Серед підоблікових КВІ таких осіб серед респондентів взагалі не було виявлено.

Відсутність жодних інтересів і нахилів визнали 5 % засуджених до позбавлення волі та 10 % осіб, які відбувають альтернативні покарання; 9 % осіб у колоніях послалися, що не спроможні самостійно організувати позитивне проведення власного дозвілля. На відміну від засуджених у КВІ, де 60 % вказали на відсутність взагалі позитивного досвіду життя на свободі, особи в колоніях його мали: нетривалий час – 61 %; тривалий час – 38 % (у КВІ 0 % та 40 % відповідно). Лише 1 % засуджених до позбавлення волі не мав позитивного досвіду життя на свободі. Можливо, така оцінка зумовлена наявністю досвіду порівняння того, що засуджений мав раніше, і те, чого він позбавлений у колонії. Проте подібні результати доводять певну безсистемність у кримінальному судочинстві при оцінці ризику вчинення особою нового злочину та необхідності її поміщення в містя позбавлення волі.

Певною мірою тотожні результати виявились і в оцінці власного оточення на свободі. Так, частка тих, хто продовжує перебувати в оточенні, більшість

якого мали проблеми із законом, виявилось серед засуджених у КВІ – 30 %, в колоніях таких тільки 13 %; не мають поряд таких людей 16 % засуджених у колоніях та 10 % у КВІ; окремі особи притягувались до відповідальності у колі спілкування 71 % засудженого до позбавлення волі і 60 % осіб, які перебувають на обліку КВІ. Більш відповідально ставляться засуджені до позбавлення волі до вчиненого ними діяння: бере на себе відповідальність за вчинене, розуміє негативність власної поведінки, вважає, що не буде вчиняти злочини 60 % (у КВІ – 50 %). Заперечують серйозність власної поведінки 14 % засуджених у колоніях та 10 % у КВІ, не визнають вплив своїх дій на інших – 21 % та 20 % відповідно вважають себе «жертвою» недосконалої правоохоронної системи та життєвих обставин, виправдовують власну негативну поведінку об'єктивними чинниками 27 % та 40 % засуджених.

Засуджені у КВІ продемонстрували більшу здатність справлятися з проблемами і невдачами: здатні до цього 50 % осіб проти 22 % у колоніях; не можуть самостійно цього робити 10 % та 34 % відповідно. Стан психічного здоров'я є задовільним в обох груп респондентів – не мають офіційно встановлених психічних захворювань або розладів 49 % позбавлених волі та 40 % засуджених, які перебувають на волі (водночас в 11 % засуджених до позбавлення волі присутні офіційно встановлені психічні захворювання або розлади). Проте висловлюють побоювання стосовно власного майбутнього у більшості випадків саме засуджені, які перебувають на свободі – 30 % проти 22 %. Позбавлення ж волі тягне за собою відчуття відчуження у соціальному оточенні у 16 % респондентів.

Безумовно, розвиток індивіда обумовлений динамікою та станом обставин, які його оточують. Водночас не можна зводити особу злочинця тільки до її соціального положення і недооцінювати властивості її власного психологічного світу. Особа – це поєднання соціального та психологічного змісту особи, що опосередковуються один через одного [39, с. 25]. Звідси для забезпечення виправлення й ресоціалізації засудженого необхідно створити умови для формування у нього в подальшому всіх основних компетенцій, властивих людині – повноправному члену суспільства, який повернувся до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя, оскільки саме так можна подолати негативні обставини, що потягли за собою формування особи злочинця. Безперечно, від особливостей того чи іншого засудженого буде залежати й комплекс компетенцій, які йому необхідні, але нормативне закріплення в законі необхідності створення умов для формування їх максимального набору – необхідна умова ефективно організації соціально-виховної роботи. Саме тому ми поділяємо позицію вчених, які стверджують, що соціально-виховна робота повинна спрямовуватись на створення соціальних, правових, економічних, організаційних та інших необхідних умов і гарантій для різнобічної самореалізації особи шляхом комплексної роботи з подолання негативних соціальних проблем [40, с. 15].

Аналізуючи завдання соціально-виховної роботи із засудженими, слід мати на увазі таке. Загальновизнано, що серед іншого тримання особи в ізоляції по-

роджує численні негативні наслідки для особистості, оскільки традиційна в'язниця й атмосфера в ній позбавляє людину власного достоїнства. По суті тюремні норми передбачають постійну слухняність, уміння додержуватися наказів. Покірність і слухняність – це той урок, який покликана дати в'язниця, але найменше цей урок буде потрібен, щоб освоїтися на волі. Строк кримінального покарання, вид режиму і його атрибути, з одного боку, повинні викликати в засудженого переживання, здатні втримати його від вчинення нових злочинів, а з другого боку – не повинні згубно позначатися на його здоров'ї й стані психіки. Не випадково у процесі сучасного реформування кримінально-виконавчої системи у всіх країнах істотна увага приділяється гуманізації умов утримання засуджених. Знаходження в місцях позбавлення волі відбивається на психології людини. Особливості психології засуджених насамперед проявляються в певному комплексі психічних станів, які розвиваються в місцях позбавлення волі. До найбільш типових з них варто віднести: стан очікування змін (перегляду справи, звільнення); стан нетерпіння. І те й інше характеризується підвищеною напруженістю, що іноді призводить до різких зривів у поведінці. Може розвиватися й стан безнадійності, приреченості, що викликає апатію, пасивність у всіх діях. Соціальна ізоляція підсилює пригноблений стан. Він є результатом фрустрації, наслідком повного краху життєвих планів, цілей, катастрофи надій. У засудженого може з'явитися невіра у власні сили, у можливість знову прийти до нормального життя. До моменту прибуття в колонію (в'язницю) деякі засуджені вже випробовують стан пригніченості, пригніченості від визнання своєї провини перед суспільством, родиною. Ці засуджені не порушують режим, добре працюють, виконують вимоги адміністрації виправної установи [41, с. 134].

При організації соціально-виховної роботи із засудженими потрібно враховувати, що саме в позбавленні волі засуджені сприймають найбільш гостро, і як це сприйняття трансформується відповідно до збільшення терміну відбутого покарання. Проведене дослідження показало, що переважна більшість засуджених виділили лише два чинники: 42,8 % осіб відповіли, що їх бентежить сам факт ізоляції, 38,5 % – звикли до умов позбавлення волі. Суперечність покарання у виді позбавлення волі виявляється ще й у тому, що, з одного боку, бажана швидка адаптація засуджених до умов місця позбавлення волі для проведення з ними ефективної соціально-виховної роботи, а, з другого боку, повна адаптація, звикання до цих умов шкідливі, тому що засуджений починає вважати, що нічого надприродного в такому середовищі немає, а це, у свою чергу, ускладнює процес виправлення.

Зі збільшенням відбутого терміну позбавлення волі переживання втрати свободи засудженими і звикання до умов позбавлення волі змінюється. Зі збільшенням часу перебування в місцях позбавлення волі частка осіб, що гостро переживали втрату свободи, зменшувалася, але до певного моменту: після десяти років перебування у виправній колонії частка засуджених, котрих бенте-

жила втрата свободи, збільшилася і досягла найбільшого показника. Зі збільшенням відбутого терміну покарання збільшувалася і частка засуджених, що звикли до умов місця позбавлення волі, проте після відбуття десяти років позбавлення волі частка таких засуджених зменшувалася. Зіставляючи факт загострення почуття втрати свободи серед осіб, що відбули понад десять років покарання, і дані вибіркового дослідження про негативні зміни стосовно засуджених до основних засобів виправлення і ресоціалізації можна, на наш погляд, сумніватися в позитивному впливі тривалої ізоляції на трудову діяльність і поведінку засуджених.

Збільшення частки засуджених, що переживають втрату свободи, за підсумками попередніх досліджень, спостерігається і зі збільшенням кількості судимостей. Таким чином, дослідження показують, що позбавлення волі, умови ізоляції від суспільства засудженими до тривалих термінів покарання сприймаються дуже гостро і, незважаючи на повторне засудження до позбавлення волі, з кожним наступним засудженням частка осіб, яких пригнічує втрата свободи, збільшується, а частка звиклих до умов місць позбавлення волі – зменшується. Пояснити це можна тим, що, по-перше, засуджені, які відбувають позбавлення волі четвертий, п'ятий і більше разів, знаходяться вже в похилому віці і нерідко відчують страх не пережити новий тривалий термін позбавлення волі. По-друге, психотравмуючі фактори позбавлення волі зі збільшенням терміну перебування в колонії не зменшують свій вплив, а, навпаки, збільшують, поглиблюють його. Ю. М. Антонян звертає увагу на те, що переживання у зв'язку з втратою свободи бувають особливо гострими, якщо засудженому треба відбувати тривалий термін покарання. Усвідомлення цього починає переважати над ним, викликаючи фрустрацію, втрату перспективи в житті, інтересу до неї, позбавляючи ініціативи [42, с. 8].

Психологи виділяють основні психотравмуючі чинники позбавлення волі, серед яких на першому місці, безпосередньо, правові: термін покарання і перспектива дострокового звільнення, охорона і нагляд, обмеження свободи перебування, спілкування, побачень і т. д. Нескладно зрозуміти, що в сукупності вони і складають сутність ізоляції у виді позбавлення волі. Саме всі ці чинники, не виділяючи якийсь із них, мали на увазі 42,8 % засуджених до тривалих термінів позбавлення волі, які відповіли, що усе в позбавленні волі на них дуже впливає. Таким чином, як посилене переживання втрати свободи засудженим, так і звикання до неприродних для людини умов життя в колонії є негативними явищами в позбавленні волі, особливо на тривалі терміни. За даними нашого дослідження, відчуття дискомфорту від перебування в середовищі злочинців збільшується зі збільшенням віку засудженого, а також, як це не парадоксально, із кожною новою судимістю (якщо вперше засуджені (11 %) особи зазначили, що перебування в середовищі злочинців для них найбільш тяжкий чинник позбавлення волі, то серед рецидивістів цей показник вище вдвічі і склав 23 %).

Факт відчуття психологічного дискомфорту злочинцем через те, що його оточують подібні йому особи, і наявність великої кількості засуджених, що переживають утрату свободи, може свідчити про те, що засуджені гостро потребують спілкування з особами, що знаходяться на свободі. На основі результатів проведеного дослідження В. Ф. Пирожков і А. Д. Глотчкін підтверджують, що обмеження спілкування з особами, що знаходяться на свободі, викликає в засуджених моральні страждання різноманітної сили і глибини. Як показує вибіркове дослідження, ця потреба в багатьох засуджених вже є, необхідно знайти шляхи її задоволення [43, с. 25]. Соціальне середовище, що оточує засуджених до позбавлення волі, складається з начальників відділень, адміністрації колонії, вільнонайманого складу на виробництві, інспекторів різних служб нагляду і охорони і – цілодобового оточення інших засуджених. У літературі неодноразово наголошувалося на суперечливості позбавлення волі як заходу покарання з точки зору направлення засудженого для виправлення в антипедагогічне середовище, що спроможне з часом принести засудженому більше негативного, ніж позитивного, формувати і зміцнювати антигромадські погляди й установки, призводити до висновку, що злочин не являє собою виняткового явища. Ю. М. Антонян правильно виділяє такий вплив злочинців один на одного, як концентрований негативний вплив [44, с. 48].

Така психологічна властивість, як конформність (тобто схильність людини підкорятися тиску групи, що проявляється у її поведінці та установках відповідно до позиції більшості) особистості в умовах позбавлення волі значно розвивається. Вплив групи на особистість і особистості на групу в умовах ізоляції дуже великий. Причому вплив, «обробка» засуджених іншими засудженими частіш за все відбувається в неформальних групах із негативною спрямованістю. Постійне оточення злочинців, примусове спілкування з ними, часто конфліктні ситуації, обмеження спілкування з вільними громадянами – усе це веде до психологічної незахищеності особистості засудженого, схильності до негативному впливу з боку інших засуджених [45, с. 118]. Позбавлення волі ще більше десоціалізує особу, хоча призначенням установ виконання покарання є аж ніяк не такі цілі. Суттєві зміни в умовах життя в місцях позбавлення волі небезпечні своїми соціальними наслідками: людина повертається у суспільство часто озлобленою, психічно неврівноваженою. Унаслідок цього створюються асоціальні моделі поведінки і фактично формується прошарок людей, які страждають на соціальну патологію. Тобто соціально-виховна робота не повинна оминати й проблему зменшення такого негативного впливу умов позбавлення волі, оскільки на тлі останнього формування необхідних рис соціально адаптованої людини не можна забезпечити. У підсумку слід підтримати думку російських фахівців, згідно з якою концептуальною основою формування моделі соціально-виховної в сучасному суспільстві має стати концепція соціалізації, заснована на суб'єктному підході [46, с. 224]. Саме соціалізаційний підхід (у загальному розумінні соціалізації як процес засвоєння, активного творчого відтворення й роз-

вितку особистістю громадянського досвіду, норм, цінностей і традицій конкретного суспільства [47, с. 18]) дозволяє представити соціально-виховну діяльність як багатомірну та відкриту соціальну систему, спрямовану на забезпечення соціалізації засуджених та їх особистісне самовизначення.

Узагальнюючи викладене, можемо стверджувати, що основною метою соціально-виховної роботи із засудженими є створення за допомогою засобів зовнішнього впливу необхідних умов для формування у засуджених основних компетенцій соціально адаптованої людини у сферах самостійної пізнавальної, цивільно-громадської, соціально-трудової, культурно-дозвільної діяльності та побутової сфері. Для цього потрібно вирішити такі завдання: вивчити потреби засуджених, визначити відсутні компетенції, обрати необхідні засоби зовнішнього впливу для створення умов їх набуття та зменшення негативних наслідків позбавлення волі.

§ 3. Соціальна адаптація осіб, які відбули кримінальні покарання

Однак належна соціально-виховна робота є не єдиним чинником, здатним впливати на вчинення нових злочинів особами, що відбули кримінальні покарання. Діяльність персоналу органів і установ виконання покарань може створити певні умови для зміни засудженого, однак вести мову про досягнення цього завдання можна, переважно, вже після відбуття ним покарання та успішної соціальної адаптації. Тому допомога на цьому етапі життя правопорушника стає одним із ключових завдань нашого суспільства та держави.

Процес відбування покарання у виді позбавлення волі пов'язано з низкою негативних чинників, які ускладнюють соціальну адаптацію і реінтеграцію осіб, які звільняються з установ виконання покарань. Свій прояв це знаходить в послаблення родинних зв'язків, втрати навичок раціонального використання матеріальних і моральних ресурсів та прийняття адекватних рішень у різних життєвих ситуаціях. Після відбування покарання людина залишається один на один з проблемами, які самій їй вирішити практично неможливо. На жаль, у більшості випадків, це й призводить до повторного вчинення злочинів, а відтак – зростання рецидивної злочинності. Тому законодавець та відповідні суб'єкти виконавчої влади здійснили спробу створення нормативного підґрунтя врегулювання порядку вирішення зазначених проблем.

Так, стаття 156 КВК України передбачає певний механізм надання допомоги засудженим, звільненим із місць позбавлення волі. Вона закріплює їх право на працю, побутове облаштування та інші види соціальної допомоги. Засуджені, звільнені з місць позбавлення волі, мають право: на отримання допомоги з безробіття; інформованості щодо стану ринку праці регіону; навчання новій професії (спеціальності) або підвищенні кваліфікації, що дає можливість подальшого працевлаштування відповідно до законодавства України.

Питання влаштування життя осіб звільнених з установ виконання покарань розкрито також і в окремому законодавчому акті – у Законі України «Про

соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк. Відповідно до пункту 1 частини 2 статті 1 Закону соціальна адаптація – це процес засвоєння звільненими особами соціального досвіду з метою повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Стаття 2 Закону встановлює, що його дія поширюється на осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, та на звільнених осіб (громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах постійно проживають на території України).

На вирішення проблем, з якими стикаються колишні засуджені спрямовано й положення Порядку взаємодії установ виконання покарань та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, затвердженого наказом Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України 28 березня 2012 р. № 478/5/180/375/212/258 (далі – Порядок).

Цей Порядок встановлює повноваження відповідних органів та загальні засади здійснення взаємодії між ними.

І. Повноваження установи виконання покарань (слідчого ізолятора):

Не пізніше ніж за три місяці до закінчення призначеного строку покарання або до розгляду на засіданні комісії установи виконання покарань питання про подання до суду матеріалів для застосування статей 81, 82 КК України проводить бесіду із засудженим для визначення його намірів щодо місця проживання та працевлаштування після звільнення і надання необхідної допомоги у вирішенні цих питань. У разі зазначення в заяві засудженим місця працевлаштування та надання документального підтвердження з підприємства, установи, організації про можливість працевлаштування після звільнення за три місяці до розгляду питання про подання до суду матеріалів для застосування статей 81, 82 КК України до підрозділу кримінально-виконавчої інспекції за місцем розташування адміністрації та бухгалтерії підприємства, установи, організації для перевірки можливості його працевлаштування.

При погодженні зі спостережною комісією (службою у справах дітей) та при направленні до суду подання про застосування до засудженого статті 82 КК України обов'язково додає довідку про стан здоров'я засудженого та довідку про результати попереднього вирішення питання місця проживання та роботи після звільнення. За три місяці до закінчення строку покарання засудженого до обмеження волі або позбавлення волі на певний строк надсилає повідомлення-запит до відповідного територіального органу внутрішніх справ за обраним цим засудженим місцем проживання для перевірки можливості його проживання після звільнення за обраним місцем проживання.

Стосовно засуджених похилого віку, що досягли пенсійного віку, інвалідів I і II груп, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового і

медичного обслуговування, що не мають працездатних дітей або інших родичів, які згідно із законом зобов'язані їх утримувати, які обрали для проживання після звільнення спеціальні будинки-інтернати або інші заклади соціальної підтримки (догляду) для осіб похилого віку та інвалідів, разом з повідомленням-запитом до органу внутрішніх справ направляє до органу праці та соціального захисту населення за обраним засудженим місцем проживання його особисту заяву щодо влаштування до спеціального будинку-інтернату, довідку медичної частини установи про стан його здоров'я з висновком про необхідність стороннього догляду, довідку про розмір призначеної пенсії або інших соціальних виплат (за наявності), а також довідку медико-соціальної експертної комісії про групу інвалідності (за наявності групи інвалідності), індивідуальну програму реабілітації інваліда.

За 20 днів до звільнення засудженого надсилає повідомлення про звільнення до відповідного територіального органу внутрішніх справ; до органу праці та соціального захисту населення стосовно засуджених, які звернулись по допомогу у влаштуванні до установ для звільнених осіб; у разі звільнення та направлення засудженого в інший регіон – до спостережної комісії для подальшого соціального патронажу; стосовно осіб, які звільняються від покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі у зв'язку із заміною невідбутої частини покарання більш м'яким, – до відповідного підрозділу кримінально-виконавчої інспекції. Стосовно засуджених, які на день звільнення не досягли вісімнадцятирічного віку, за 30 днів до звільнення додатково направляє повідомлення про звільнення до підрозділу профілактичної роботи серед дітей відповідного територіального органу внутрішніх справ.

Стосовно працездатних засуджених працездатного віку за 20 днів до звільнення надсилає повідомлення про звільнення до міського (районного) центру зайнятості державної служби зайнятості тієї місцевості, яку вони обрали для проживання, для надання допомоги в їх працевлаштуванні відповідно до Закону України «Про зайнятість населення».

II. Повноваження кримінально-виконавчої інспекції:

Звертається до підприємства з письмовим запитом про перевірку можливого місця роботи та надсилає повідомлення з копією повідомлення з підприємства до установи виконання покарань про результати перевірки не пізніше 30 діб з дня отримання запиту. У 10-денний строк після надходження на виконання матеріалів стосовно особи, якій замінено покарання на більш м'яке, направляє до установи виконання покарання повідомлення про отримання матеріалів. У місячний строк після постановки на облік осіб, які на підставі акта про помилування були звільнені від подальшого відбування покарання з випробуванням, надсилає через відповідний територіальний орган Державної пенітенціарної служби України до Управління з питань помилування Адміністрації Президента України повідомлення щодо кожного з них (копію повідомлення надсилає до Департаменту кримінально-виконавчої інспекції та соціально-психологічної роботи із засудженими ДПтСУ).

III. Повноваження органу національної поліції:

У разі надходження з установи виконання покарань повідомлення-запиту проводить перевірку можливості проживання засудженого за обраним ним місцем проживання, про що робиться відмітка у журналі контролю за прибуттям та постановленням на облік раніше судимих осіб. У разі виявлення факту неможливості проживання засудженого за обраним ним місцем проживання надсилає повідомлення-запит до органу праці та соціального захисту населення для підготовки до здійснення заходів соціального патронажу стосовно цієї особи після її звільнення. Про наслідки вирішення цього питання сповіщає установу виконання покарань не пізніше ніж протягом 20 днів з дня надходження повідомлення-запиту. При надходженні з установи виконання покарань повідомлення про звільнення засудженого проводить перевірку прибуття звільненого до обраного ним місця проживання.

Протягом місяця після звільнення засудженого інформує установу виконання покарань про його прибуття та реєстрацію (направляється відривний талон повідомлення про прибуття звільненого). Упродовж місяця після прибуття осіб, хворих на туберкульоз, які звільнені з установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, вимагає від них довідку про взяття на облік у територіальному протитуберкульозному закладі. У разі ухилення від обов'язкової госпіталізації до протитуберкульозного закладу або від продовження лікування особи, хворої на заразну форму туберкульозу, щодо якої судом ухвалено рішення про обов'язкову госпіталізацію або про продовження лікування, за зверненням керівника протитуберкульозного закладу надає у межах своїх повноважень медичним працівникам допомогу у забезпеченні виконання рішення суду.

IV. Повноваження органу праці та соціального захисту населення:

У разі надходження з установи виконання покарань повідомлення-запиту не пізніше ніж через 20 днів з дня його надходження повідомляє установу виконання покарань про кількість центрів соціальної адаптації звільнених осіб у регіоні та види соціальних послуг, що надаються ними, і надсилає відповідне повідомлення. При надходженні повідомлення від територіального органу внутрішніх справ з'ясовує можливість надання послуги тимчасового притулку особі, яка звільняється з установи виконання покарань, у спеціалізованій установі для звільнених осіб. У разі відсутності в регіоні такої установи – у закладі для бездомних осіб.

У разі самостійного звернення звільненої особи до органу праці та соціального захисту населення (спеціалізованої установи для звільнених осіб або закладу для бездомних осіб) у триденний строк сповіщає про це територіальний орган внутрішніх справ та установу виконання покарань (за наявності довідки про звільнення). У разі надходження з установи виконання покарань повідомлення про звільнення особи, яка направляється для влаштування до спеціалізованої установи для звільнених осіб, сповіщає установу виконання покарань про прибуття або неприбуття цієї особи до такої установи у місячний термін після звільнення. Направляє до установи виконання покарань спеціалістів з

метою надання інформаційних послуг засудженим у процесі підготовки їх до звільнення за умови звернення керівництва цієї установи до органів праці та соціального захисту населення та надання попереднього переліку питань, що потребують роз'яснень. Сприяє залученню до надання послуг звільненим особам об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, у тому числі благодійних організацій, а також окремих громадян.

V. Повноваження центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді:

У разі надходження з установи виконання покарань повідомлення-запиту не пізніше ніж через 20 днів з дня його надходження повідомляє установу виконання покарань про кількість центрів соціальної адаптації звільнених осіб у регіоні та види соціальних послуг, що надаються ними, і надсилає відповідне повідомлення. При зверненні звільненої особи до центру соціально-психологічної допомоги, соціального гуртожитку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціального центру матері та дитини, центру ресоціалізації наркозалежної молоді зазначені заклади вимагають від неї результати профілактичного медичного огляду на туберкульоз або довідку протитуберкульозного закладу про стан здоров'я. Визначає потреби та надає соціально-педагогічні, соціально-медичні, психологічні, юридичні, інформаційні послуги неповнолітнім дітям та молоді, які звільнилися з місць позбавлення волі, за умови їх звернення або звернення батьків/осіб, що їх замінюють. Здійснює заходи з підготовки до звільнення неповнолітніх дітей та молоді через відновлення та зміцнення їх суспільно корисних зв'язків, сприяння у попередньому вирішенні питань, пов'язаних з реєстрацією та проживанням в обраному місці проживання, працевлаштуванням або навчанням після звільнення. Сприяє залученню до здійснення соціального обслуговування неповнолітніх дітей та молоді об'єднання громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, у тому числі благодійних організацій, а також волонтерів та окремих громадян. Бере участь в організації та проведенні спільно з установами виконання покарань просвітницьких заходів з питань соціальної адаптації неповнолітніх дітей та молоді.

VI. Повноваження органів та закладів охорони здоров'я:

Веде письмовий облік повідомлень, наданих з установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, про звільнених осіб, хворих на туберкульоз. У разі якщо особа, звільнена з установи виконання покарань, слідчого ізолятора, хвора на заразну форму туберкульозу, протягом 10 днів не стала на диспансерний облік у протитуберкульозному закладі, здійснює активний патронаж останньої за ймовірним місцем проживання чи перебування, вказаним у повідомленні установи виконання покарань, слідчого ізолятора, у разі відсутності хворого – повідомляє про це органи внутрішніх справ. Забезпечує надання необхідної лікувально-профілактичної допомоги особам, звільненим з установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, хворим на туберкульоз, які стали на диспансерний облік у протитуберкульозному закладі. Госпіталізує санітарним транспортом

дезінфекційної станції до найближчого протитуберкульозного закладу осіб, звільнених з установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, хворих на заразні форми туберкульозу, в тому числі соціально дезадаптованих.

При зверненні осіб, направлених органами праці та соціального захисту населення, забезпечує на належному рівні профілактичні медичні огляди на туберкульоз таких осіб та надає відповідні висновки, рекомендації, довідки щодо стану їх здоров'я та можливості перебування в колективі.

Однак серед науковців та практиків немає однозначності в оцінці якості Порядку, та його позитивного впливу на соціальну адаптацію колишніх засуджених. Зазначається, що вказаним нормативно-правовим актом скасовано багато позитивних норм, які існували раніше у колишніх наказах, що застерігає від поспішної нормотворчості у майбутньому. У відповідності до Порядку втратили чинність відразу аж три нормативні документи, які раніше регулювали окремі специфічні питання соціальної адаптації осіб, які звільнялись з установ виконання покарань. Таким чином, одним наказом фактично було замінено три раніше діючих. Щоправда, порядок швидше нагадує компіляцію окремих норм трьох попередніх наказів без суттєвої їх переробки, що більше схоже на мімікрію у бажанні змін, аніж на реальне бажання. Більше того, багато норм, які діяли раніше, взагалі не знайшли свого відображення у Порядку і, відповідно, втратили чинність, суттєво погіршивши і без того слабку систему соціальної адаптації засуджених [48, с. 62].

З самого початку звертає на себе увагу те, що серед «співавторів» Порядку не знайшлося місця для ДПтСУ, хоча положення стосується взаємодії суб'єктів соціального патронажу та підпорядкованих цій службі установ виконання покарань. Цим самим на ДПтСУ з боку інших відомств, було покладено певні обов'язки, які вона має виконувати, що викликає певний подив, як з огляду на те, що раніше діючі положення, які були замінені, затверджувались в тому числі і за участю ДПтСУ (тоді Державного департаменту України з питань виконання покарань), так і з огляду на те, що, напевно, кожна структура знає як їй зручніше врегулювати власну діяльність і їх позиція, як мінімум, повинна братись до уваги при розробці відповідного регулятивного акта.

Варто звернути увагу на так звану негативну нормотворчість, що була здійснена при затвердженні Порядку. Вона полягає у скасуванні норм, які діяли раніше. В цьому аспекті найбільше постраждав Порядок взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і установ виконання покарань щодо забезпечення соціального обслуговування дітей та молоді, які звільняються з установ виконання покарань [48, с. 64].

Фактично, Порядок врегулює питання інформування, а не реальні заходи щодо надання допомоги засудженим після звільнення, в тому числі й шляхом належної підготовки таких осіб.

Також у Порядку не знайшли відображення й питання діяльності служб зайнятості, яка займається працевлаштуванням осіб, які знаходяться в працевз-

датному віці, але тимчасово не мають роботи. Діяльність служби зайнятості у сфері працевлаштування засуджених умовно можна розділити на два етапи. Перший етап починається з моменту, коли за шість місяців до закінчення терміну покарання у виправній колонії засудженого починають готувати до звільнення. На цій стадії спеціалісти центрів зайнятості населення відвідують установи виконання покарань, де проводять заняття і роздають інформаційно-довідкові матеріали у виді пам'яток, листівок, буклетів: про стан національного та регіонального ринку праці; як знайти роботу, скласти резюме та пройти співбесіду; навчальні заклади, в яких можна отримати професію, яка б користувалася попитом на ринку праці; державні послуги у сфері зайнятості населення тощо.

Другий етап починається, коли особа після звільнення з місць позбавлення волі звертається до служби зайнятості для безпосереднього працевлаштування. Згідно із законом України «Про зайнятість населення» (ст. 14, п.1) особи, звільнені з місць позбавлення волі, мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню. Слід також констатувати той факт, що сьогодні з особливою гостротою відчувається невідповідність рівня освіти осіб, які вступають до професійно-технічних училищ при установах виконання покарань, і зростаючими вимогами роботодавців до кваліфікації робочої сили. Підвищення темпів і якості продуктивної праці, невинне скорочення нескладних видів робіт, впровадження інновацій створюють певні труднощі, насамперед, для соціальної реабілітації і професійної адаптації осіб, які відбували покарання. Участь служби зайнятості в професійній підготовці засуджених може, на нашу думку, бути в наданні переліку професій, які користуються попитом на ринку праці в установи виконання покарань. На основі поданої інформації установи виконання покарань можуть коригувати напрями професійної підготовки засуджених [49].

Значний вплив на удосконалення процесу соціальної адаптації засуджених у суспільстві після звільнення має відіграти прийнятий 5 лютого 2015 р. Закон України «Про пробацію», фактичне уведення якого в дію залишається нереалізованим з різних причин, зокрема, й через неприйняття Верховною Радою України необхідних законодавчих змін. Крім того, через те що, Закони України «Про пробацію» та «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» мають фактично, тотожний об'єкт правового регулювання, вже при поверховому аналізі цих правових актів можна виявити низку колізійних норм.

Для виявлення реального стану впровадження нормативних приписів нами було проведено опитування осіб, що звільнились з установ виконання покарань та перебували у реабілітаційних центрах Полтави та Харкова. Значний обсяг проблем, з якими стикаються засуджені після звільнення, пов'язані з відсутністю у них документів, що посвідчують їх особу (паспорт) на момент звільнення. Не зважаючи на те, що працівники Державної кримінально-виконавчої служби звітують про те, що майже всі звільнені забезпечені паспортами, на жаль, нами було виявлено, що 4 % засуджених на момент звільнення не мали відповідного документа.

Серед поширених проблем, з якими довелось зіткнутися колишнім засудженим, є наступні: житлові (21%); відсутність засобів для існування на перший час (14%); працевлаштування (15%); незнання того, куди можна звернутись за реальною допомогою (9%); інші побутові проблеми (7%); негативне ставлення оточуючих (6%); нездатність до адаптації в нових умовах життя (6%); отримання документів (5%); відновлення родинних стосунків (5%); негативне ставлення рідних (4%); медична допомога (3%); освіта (2%).

На жаль, як відмічають респонденти, більшість з вказаних проблем залишаються невирішеними навіть через рік-два після звільнення. Після звільнення роботу знайшли 28% засуджених, у тому числі зробили це самостійно 8%, скористалися допомогою: центрів реінтеграції та соціальної адаптації – 35%, знайомих – 32%, центрів зайнятості – 5%, звертались до недержавних й релігійних інституцій – 20%. На пошук роботи тільки 13% звільнених витратили менше року, 23% – від року до трьох, 6% – понад три роки розв'язували це питання. 28% звільнених вказали на те, що у процесі пошуку роботи стикались з упередженим ставленням до них працедавців, працівників відповідних органів і служб, при цьому у 3% випадків їх не поставили на облік, у 12% – не взяли на роботу через судимість, а у 2% – намагались звільнити на цій підставі, у 5% недбало ставились до виконання своїх обов'язків (зокрема, у 6% вимагали довідку про звільнення, незважаючи на наявність паспорту або не хотіли оформлювати пенсію).

Факт попередньої судимості має значний вплив на подальшу трудову діяльність особи. Так, на думку 29 % опитаних вони не отримують заробітну плату на рівні з іншими працівниками, стверджують зворотне 39% (32% – не змогли відповісти). Серед основних причин такого стану називались: відсутність офіційного оформлення, приватна належність підприємства, тимчасовість в роботі. Незважаючи на це, більше третини (36%) задоволені роботою в теперішній час; скоріше задоволені, ніж ні – 15%; скоріше незадоволені, ніж задоволені – 13%; не задоволені – 26%, 10 % не змогли визначитись. Основна причина невдоволення – невелика заробітна плата (45%), не цікавість діяльності (18%), графік роботи (12%), відсутність кар'єрного зростання (10%), віддаленість від дому – 6%. Але рівень життя колишніх засуджених оцінюється ними вкрай песимістично: 18% вважають його середнім, 24% – нижче середнього, 32% – низьким, а 26% – перебувають за межею бідності.

Вказані дані можуть свідчити про необхідність удосконалення організації діяльності органів соціального патронажу щодо працевлаштування колишніх засуджених. Як відмічається у наукових джерелах, у теперішній час вживаються заходи, спрямовані на реалізацію цього завдання, однак дослідження показує, що не всі вони є системними та ефективними. Саме зневіра у реальності допомоги центрів зайнятості стає причиною уникнення звільнених від користування їх послугами. В інших випадках значна формалізація діяльності цих установ також призводить до негативних результатів, оскільки засуджені не

завжди мають при собі необхідні документи, а допомога у їх відновленні чи отриманні не надається [50, с. 22].

Під час проведення дослідження нами було поставлено питання щодо організації діяльності адміністрації установ виконання покарань при підготовці засуджених до звільнення, надання допомоги у побутовому та трудовому влаштуванні. Визнали її достатньою 32% осіб, недостатньою – 30% (схиляються у бік позитивною відповіді 9%, негативної – 7%), при цьому найбільшу допомогу отримано від психолога (19%), начальника установи (17%), начальника відділення (15%); у певних випадках допомагав засудженим заступник начальника установи (6%), майстер цеху на виробництві (2%), старший днювальний (1%). Але потрібно звернути увагу, що на неякісність такої допомоги вказали 57% звільнених (проти 20%), а ще 20%, хоча й не надали чіткої відповіді, проте схиляються у бік підтримання названої тези (проти 2%). Про відсутність будь-якої допомоги зазначили 18% колишніх засуджених.

Серед видів і форм роботи перед звільненням перше місце посіла психологічна підготовка (28%), друге – інформаційна (18%), третє – медична (13%), четверте – консультаційна з правових питань (10%), п'яте – матеріальна (5%); на відсутність будь-якої роботи вказали 26% звільнених. На думку колишніх засуджених, адміністрація установи мала б вчинити щодо них ще такі заходи: придбати квиток додому (9%); надати матеріальну допомогу (8%); надати допомогу в отриманні документів (5%); ставитись «по-людські» (4%); хоча б щось (3%); працевлаштувати (2%), провести інформаційну підтримку (2%); підготувати до життя на свободі (2%); набагато більше, ніж зробила (2%).

Після звільнення засуджені звертались за допомогою до різних органів і служб, що в цілому свідчить про наявність інформації про них: до органів праці і соціального захисту населення (29%), внутрішніх справ (21%), охорони здоров'я (10%), благодійних організацій (15%), інших інституцій (6%). Навіть не намагались цього зробити тільки 19% респондентів. Негативно показовим видається той факт, що жоден зі звільнених не скористався допомогою спостережних комісій, що свідчить про відсутність дієвості в їх роботі та інформації щодо їх повноважень й місцезнаходження. Взагалі, найбільшу підтримку, на думку звільнених, надають недержавні інституції та громадські організації (у 52% випадків). Однак, при аналізі цих даних варто враховувати і значну інертність, яка властива колишнім засудженим, або їх бажання відсторонитись від спілкування з будь-яким державним органом.

Допомога виявилась у матеріальній формі (її розмір коливається від 5 до 700 грн.) – 21%; сприяння органів праці і соціального захисту – 15%; медичні послуги – 6%, допомога центру зайнятості – 2%. Щодо якості допомоги, що надають співробітники соціальних служб при опитуванні респондентів були виявлені невтішні показники. Лише 21 % колишніх засуджених вказали, що їм достатньо доступно було донесено інформацію про можливі шляхи вирішення проблем, пов'язаних зі звільненням з УВП та подальшим влаштуванням. 36 %

вказали, що їм надали допомогу та інформацію, однак вона була поверхневою. 26 % зазначили, що співробітники соціальних служб вкрай негативно ставились до них.

Серед «хронічних» проблем, які властиві процесу соціальної адаптації засуджених, також варто вказати й на значні складності з матеріальним забезпеченням цієї діяльності. Однак, якщо питання фінансування вкрай складно вирішити на місцевому рівні, то ось значні прогалини у налагодженні комунікації між різними органами державної влади та місцевого самоврядування щодо співпраці та взаємному інформуванні можливо вирішити без залучення значних коштів.

Висновки

Усе вищенаведене дає підстави для таких висновків і пропозицій:

1. На наш погляд, необхідно розмежовувати цілі покарання та мету процесу його виконання. Цільова орієнтація процесу виконання кримінальних покарань перебуває у залежності від цілей кримінального покарання, визначених у КК України, натомість цілі покарання та його виконання не є тотожними, оскільки кінцевими цілями процесу виконання кримінальних покарань є не безумовне досягнення виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню ними нових правопорушень, а виключно запровадження певних сприятливих обставин, чинників, які забезпечують чи полегшують отримання цих результатів у майбутньому. Саме на забезпечення ефективного досягнення завдання зі створення умов для досягнення названих цілей покарання й повинен орієнтуватися процес виконання кримінальних покарань. Це відповідає й визнанню у світі підходам до процесу виконання покарань. Цілі ж покарання у цілому досягаються як самим призначенням покарання, режимом його відбування, так і наявністю судимості, процесом соціальної адаптації.

2. Соціально-виховна робота не може мати на меті однозначне досягнення зміни особистості, її основна мета – створити умови для таких змін. Оскільки виправлення у його визначенні в КВК України являє собою процес позитивних змін, які відбуваються в особистості засудженого та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки, то досягнення цієї мети можливе за рахунок сукупності заходів виправлення, до складу яких входить і виховання. Соціально-виховна робота є лише окремим елементом виховання, обмеженим виключно зовнішнім впливом на особу. Натомість з огляду на підкорення процесу виконання кримінальних покарань його загальним цілям, можемо стверджувати, що соціально-виховна робота повинна створювати умови як для подальшого досягнення мети виправлення й ресоціалізації засудженого, так і цілей виховання.

Реально досяжною метою соціально-виховної роботи може виступати зміна лише зовнішньої складової мотивації. Досягнення такого результату само по собі стане однією з основних передумов для формування життєвих компе-

тентностей, виправлення й ресоціалізації в майбутньому. Внутрішні зміни, безперечно, також можуть наставати, але це буде результат не лише цілеспрямованої соціально-виховної роботи, а й застосування комплексу інших засобів виправлення та заходів.

3. Унаслідок проведення соціально-виховної роботи у засудженого повинно сформуватися прагнення до певної моделі соціально значущої поведінки. При цьому перелічені в законі ознаки, як-от: заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінне ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, потреба у підвищенні загальноосвітнього і культурного рівнів, – фактично являють собою базові риси соціально-професійної компетентності людини, умови для формування яких і повинні бути створені в результаті проведення соціально-виховної роботи.

4. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі повинна спрямовуватись на створення соціальних, правових, економічних, організаційних та інших необхідних умов та гарантій для різнобічної самореалізації особи шляхом комплексної роботи щодо подолання негативних соціальних проблем. Для цього потрібно вирішити такі завдання: вивчити потреби засуджених, визначити відсутні компетенції, обрати необхідні засоби зовнішнього впливу для створення умов їх надбання та зменшення негативних наслідків застосування кримінального покарання.

5. Для удосконалення здійснення соціальної адаптації засуджених необхідно: а) погодити між собою норми двох основних законодавчих актів – Законів України «Про пробацію» та «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», а також розробити детальний алгоритм впровадження їх положень; б) переглянути наявну систему органів і служб, що надають послуги у цій сфері за державні кошти в напрямі її спрощення, а також посилення взаємодії між ними. При цьому пріоритетним напрямом діяльності державних та недержавних органів зі звільненими особами варто визначити їх подальше працевлаштування.

Список використаних джерел:

1. Нильс К. Борьба с преступностью как индустрия. Вперед, к Гулагу западного образца [Текст]: монографія / Пер. с англ. А. Петрова, В. Пророковой. Предисл. Я. Гилинского. 2-е изд. – М.: РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2001. – 224 с.
2. Білецький В. Виправлення девіантної особистості: філософський погляд [Текст]: монографія / В. Білецький. – Д.: Сх. Вид. дім, 2003. – 153 с.
3. Демидов Ю. А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве [Текст]: монографія / Ю. А. Демидов. – М.: Юрид. лит., 1975. – 162 с.
4. Байдаков Г. П. Комплексная оценка степени исправления осужденных [Текст] / Г. П. Байдаков // Рецидивная преступность: правовые и социальные проблемы: сб. науч. тр. – М.: Изд-во НИИ пробл. укрепления законности и правопорядка, 1993. – С. 15–30.
5. Конопельський В. Я. Ступінь виправлення засуджених до позбавлення волі: окремі аспекти законодавчого визначення [Електронний ресурс] / В. Я. Конопельський //

- Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. – № 1 (2), 2001. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvlduvs/2011_1_2/kvyazv.pdf. – Заголовок з екрана.
6. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар [Текст] / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х.: ТОВ «Одісей», 2005. – 560 с.
 7. Рыбак М. С. Ресоциализация осужденных к лишению свободы: проблемы теории и практики [Текст]: монография / М. С. Рыбак; под ред. В. П. Майкова. – 2-е изд., испр. и доп. – Саратов: Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2004. – 480 с.
 8. Севрюгин А. С. Методика оценки поведения осужденных (на опыте аттестования в отряде ИТК) [Текст]: пособие / А. С. Севрюгин, Н. И. Соколов. – Рязань: РВШ МВД СССР, 1978. – 32 с.
 9. Сизый А. Ф. Оценка степени исправления и перевоспитания осужденных [Текст]: пособие / А. Ф. Сизый, А. И. Васильев. – Рязань: РВШ МВД СССР, 1986. – 80 с.
 10. Синичкин А. А. Оценка степени исправления осужденных к лишению свободы [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А. А. Синичкин. – Чебоксары: ЧКИ МУПК, 2003. – 260 с.
 11. Методичні рекомендації до складання характеристики на засуджених [Текст] / відп. за вип. О. В. Светлак. – К.: ДДУПВП, 2008. – 52 с.
 12. Романов М. В. Виправлення засуджених до позбавлення волі як результат діяльності системи виконання кримінальних покарань [Текст] / М. В. Романов // Проблеми злочинності: республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. – Вип. 9. – С. 190–198.
 13. Кудрявцев, В. Н. Генезис преступления [Текст]: монография / В. Н. Кудрявцев. – М.: Изд. группа «Форум-ИнфраМ», 1998. – 216 с.
 14. Берка К. Измерения: понятия, теории, проблемы [Текст] / К. Берка. – М.: Прогресс, 1987. – 320 с.
 15. Клигер С. А. Шкалирование при сборе и анализе социологической информации [Текст]: монография / С. А. Клигер, М. С. Косолапов, Ю. Н. Толстова. – М.: Наука, 1978. – 112 с.
 16. Осипов Г. В. Методы измерения в социологии [Текст]: монография / Г. В. Осипов, Э. П. Андреев. – М.: Наука, 1977. – 182 с.
 17. Стивенс С. Математика, измерение и психофизика [Текст]: пер. с англ. / С. Стивенс // Экспериментальная психология / под ред. С. Стивенса. – М.: Иностран. лит., 1960. – Т. 1. – 685 с.
 18. Суппес П. Основы теории измерений [Текст] / П. Суппес, Дж. Зинес // Психологические измерения. – М.: Мир, 1967. – С. 9–110.
 19. Философский энциклопедический словарь [Текст] / гл. ред.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федорцев, С. И. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Сов. энцикл., 1983. – 840 с.
 20. Сундуоров Ф. Р. Лишение свободы и социально-психологические предпосылки его эффективности [Текст]: монография / Ф. Р. Сундуоров. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1980. – 216 с.
 21. Нагимов М. А. Количественные методы рейтинговой оценки деятельности органов и учреждений уголовно-исполнительной системы [Текст] / М. А. Нагимов // 200-летие Министерства юстиции России: история и пути развития органов и учреждений: тез. докл. и выступлений на науч.-практ. конф. 14–15 дек. 2001 г. – Рязань: Акад. права и упр., 2002. – С. 16–18.
 22. Борисов Э. Т. Основания условно-досрочного освобождения и замены наказания более мягким [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Э. Т. Борисов; Моск. гос. ун-т. – М., 1969. – 15 с.
 23. Глазкова В. Н. Исправление осужденного и возможность установления его судом [Текст] / В. Н. Глазкова // Вопросы повышения эффективности борьбы с преступностью / под ред. А. Л. Ременсона и др. – Томск, 1980. – С. 45–48.

24. Методичні рекомендації щодо організації в установах кримінально-виконавчої системи роботи, пов'язаної із застосуванням до осіб, позбавлених волі, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання [Текст]. – К.: ДДУПВП, 2005. – 25 с.
25. Караман О. Л. Проблема визначення мети соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України [Текст] / О. Л. Караман // *Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки*; [редкол.: І. О. Смолюк (голов. ред.) та ін.]. – Луцьк, 2011. – № 7: Педагогічні науки. – С. 128–133.
26. Скіць А. В. Соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими у виховних колоніях [Текст] / А. В. Скіць // *Наук. зап. Тернопіл. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка / голов. ред. Г. Терещук*. – Тернопіль: ТНПУ, 2011. – № 2. – С. 124–129.
27. Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України [Електронний ресурс]: затв. наказом М-ва освіти і науки, молоді та спорту України від 31.10.11 р. № 1243. – Режим доступу: <http://lib.znaimo.com.ua/docs/216/index-6923.html>.
28. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность [Текст] / Х. Хекхаузен. – 2-е изд. – СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. – 860 с.
29. Основи теорії мотивації [Електронний ресурс]: лекція. – Режим доступу: http://km.fem.sumdu.edu.ua/images/stories/literatura/teoriya_motivacii/tm_tema1.pdf.
30. Соціальна психологія особистості і спілкування [Електронний ресурс]: конспект лекцій. – Режим доступу: http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-763.htm.
31. Словник української мови [Текст]: в 11 т. Т. 9: С / [редкол. тому: І. С. Назарова, О. П. Петровська, Л. Г. Скрипник та ін.]. – К.: Наук. думка, 1978. – 916 с.
32. Словник української мови [Текст]: в 11 т. Т. 10: Т–Ф / [редкол. тому: І. С. Назарова, О. П. Петровська, Л. Г. Скрипник та ін.]. – К.: Наук. думка, 1979. – 657 с.
33. Александров Ю. В. Криминология [Текст]: курс лекцій / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков. – К.: МАУП, 2002. – 295 с.
34. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст]. – К.; Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
35. Константинова Н. И. Формирование профессионального самоопределения студентов в условиях социально-воспитательного пространства вуза [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н. И. Константинова; ГОУВПО «Мурм. гос. пед. ун-т». – Мурманск, 2006. – 119 с.
36. Хуторской, А. В. Общепредметное содержание образовательных стандартов [Текст]: материалы проекта «Стандарт общего образования» / А. В. Хуторской. – М., 2002. – 160 с.
37. Хуторской, А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты [Електронний ресурс]: докл. на отд.-нии философии образования и теории педагогики РАО 23 апр. 2002 г. / А. В. Хуторской; Центр «Эйдос». – Режим доступу: <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm>.
38. Стратегия модернизации содержания общего образования [Електронний ресурс]: материалы для разраб. док. по обновлению общ. образования. – М., 2001. – Режим доступу: http://www.rcde.nov.ru/sites/default/files/doc/strategiya_modernizacii_do_2010_g.doc.
39. Реформы и развитие высшего образования [Текст]: програм. док. ЮНЕСКО. – Париж: Изд-во ЮНЕСКО, 1995. – 46 с.
40. Коновалов В. В. Криминология [Текст]: метод. рекомендації: для самост. вивч. / В. В. Коновалов. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2009. – 88 с.
41. Петрова Н. П. Содержание и формы социально-воспитательной работы в педагогическом университете [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Н. П. Петрова. – Ростов н/Д, 1999. – 17 с.

42. Зер Х. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание [Текст]: пер. с англ. / общ. ред. Л. М. Карнозовой; коммент. Л. М. Карнозовой и С. А. Пашина. – М.: МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2002. – 328 с.
43. Антонян Ю. М. Изучение личности преступника [Текст]: учеб. пособие / Ю. М. Антонян. – М.: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1982. – 80 с.
44. Глоточкин А. Д. Психические состояния человека, лишённого свободы [Текст]: лекция / А. Д. Глоточкин, В. Ф. Пирожков; под ред. К. К. Платонова. – М.: Высш. шк. МВД СССР, 1968. – 43 с.
45. Механизм преступного поведения [Текст] / Ю. М. Антонян, Н. А. Барановский, П. С. Дагель и др.; отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1981. – 248 с.
46. Ратинов А. Р. Психологическая защита и самооправдание в генезисе преступного поведения [Текст] / А. Р. Ратинов, Г. Х. Ефремова // Личность преступника как объект психологического исследования: сб. науч. тр. / отв. ред. А. Р. Ратинов. – М.: Изд-во Всесоюз. ин-та по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1979. – С. 44–62.
47. Синцова Л. К. Социально-философский анализ социального воспитания: теоретико-методологический аспект [Текст]: дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.11 / Синцова Людмила Константиновна; Алт. гос. ун-т. – Барнаул, 2007. – 290 с.
48. Швець, Т. Е. Громадянська соціалізація старшокласників у позакласній діяльності загальноосвітнього навчального закладу [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Т. Е. Швець; ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка». – Луганськ, 2011. – 20 с.
49. Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України [Текст] / К. А. Автухов, А. П. Гель, М. В. Романов, В. О. Човган, І. С. Яковець; за загальною редакцією М. В. Романова; ГО «Харківська правозахисна група». – Х.: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. – 480 с.
50. Ульяновченко О. В. Економіко-правові особливості регулювання суспільно-корисної праці засуджених в Україні / В. О. Ульяновченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=7 – Заголовок з екрану.
51. Борисов В. І. Огляд результатів анкетування осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, в аспекті їх соціальної адаптації та реінтеграції в суспільство [Текст] / В. І. Борисов, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець, О. І. Опанасенков // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х.: Право, 2011. – Вип. 21. – С. 20–28.

Каменський Дмитро,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри правознавства

Бердянського державного педагогічного університету

ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У США: АКТУАЛЬНИЙ ДОСВІД ТА ПОШУК РІШЕНЬ

Анотація. Роботу присвячено розгляду актуальних питань застосування до корпорацій заходів кримінально-правового впливу у США як державі з найбільш розвинутою економікою в світі. Зокрема, аналізуються загальноправові підстави та галузеві нюанси притягнення до кримінальної відповідальності та покарання юридичних осіб у цій країні. Досліджується система федеральних покарань, що застосовуються до корпоративних порушників, розкривається зміст та практичне значення запровадження

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ Національний університет «Одеська юридична академія»
Кафедра кримінального права та інших
кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права
Південний регіональний науковий центр
Національної академії правових наук України
ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права»

ПРАВОВИЙ ВПЛИВ НА НЕПРАВОМІРНУ ПОВЕДІНКУ: АКТУАЛЬНІ ГРАНІ

Монографія

*За редакцією
професора О. В. Козаченка, професора Є. Л. Стрельцова*

Миколаїв
«Іліон»
2016

УДК 340.13
ББК 67.0
П 68

РЕЦЕНЗЕНТИ :

КРИЖАНОВСЬКИЙ А. Ф., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, ректор Міжнародного гуманітарного університету;

ЛИХОВА С. Я., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Юридичного інституту Національного авіаційного університету

КОЛЕКТИВ АВТОРІВ :

АВТУХОВ Костянтин, БАЛОБАНОВА Дар'я, БАТАН Юрій, БОГОМОЛОВА Наталія, ВЕЧЕРОВА Євгенія, ГЛУШКОВ Валерій, ДАНИЛЬЧЕНКО Олена, ІВАНОВСЬКИЙ Дмитро, КАМЕНСЬКИЙ Дмитро, КАПЛІЙ Олена, КІЯН Олена, КІЯН Тетяна, КЛЬОВАН Неля, КОЗАЧЕНКО Олександр, КОЛОМІЄЦЬ Юлія, КРЕЦУЛ Віктор, МАЛОМУЖ Сергій, МИРОШНИЧЕНКО Наталія А., МИРОШНИЧЕНКО Наталія М., МИСЛИВИЙ Володимир, МИХАЙЛЕНКО Дмитро, МОСКАЛЬЧУК Юрій, МУСИЧЕНКО Ольга, НИЧИТАЙЛО Ірина, ОБРУЧКОВ Роман, ОРЛОВСЬКА Наталя, ОЦЯЦЯ Анастасія, ПАЛЮК Василь, ПІДГОРОДИНСЬКИЙ Вадим, ПУШКАР Ганна, СЕЛЕЗНЬОВА Ольга, СИДОРЕНКО Олена, СТРЕЛЬЦОВ Євген, ТАВОЛЖАНСЬКИЙ Олексій, ТКАЛЯ Олена, ТУЛЯКОВ В'ячеслав, ХИЛЬЧЕНКО Анастасія, ХРЯПІНСЬКИЙ Петро, ЧЕХОВСЬКА Марія, ЧОРНОЗУБ Лариса, ЯКОВЕЦЬ Ірина

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 4 від 4 листопада 2016 р.)*

Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні
П 68 грані : монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф.
Є. Л. Стрельцова. — Миколаїв : Іліон, 2016. — 768 с.

ISBN 978-617-534-388-3

До колективної монографії увійшли напрацювання як відомих представників правової науки України, так і молодих дослідників, які поставили за мету проаналізувати актуальні проблеми розвитку правової доктрини, нормативного визначення та практики застосування правового впливу в різних формах його існування на неправомірну поведінку.

Монографія адресується науковцям, аспірантам, практикуючим юристам, студентам вищих навчальних закладів юридичного профілю та всім, хто цікавиться проблемами теорії і практики правового впливу як реакції на факт винчнення протиправного діяння.

Видання присвячене 20-й річниці заснування Національного університету «Одеська юридична академія».

УДК 340.13
ББК 67.0

ISBN 978-617-534-388-3

© Козаченко О. В., 2016